

Kulturna baština Brodsko-posavske županije

Oršulić, Ornela

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:859959>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-07**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije
Diplomski sveučilišni studij Kulture i turizma

ORNELA ORŠULIĆ

KULTURNA BAŠTINA BRODSKO – POSAVSKE ŽUPANIJE

Diplomski rad

Pula, prosinac 2017.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije
Diplomski sveučilišni studij Kulture i turizma

ORNELA ORŠULIĆ

KULTURNA BAŠTINA BRODSKO - POSAVSKE ŽUPANIJE

Diplomski rad

JMBAG: 0303032492, redovita studentica

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: Nematerijalna kulturna baština

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest, etnologija, povijest umjetnosti

Znanstvena grana: zaštita kulturno-povijesne baštine

Mentor: prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, prosinac 2017.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Ornela Oršulić, kandidatkinja za magistricu kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz nekog necitiranog rada te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica:

U Puli, 9. prosinca 2017.

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Ornela Oršulić, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom Kulturna baština Brodsko – posavske županije, koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 9. prosinca 2017.

Potpis

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. MATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA HRVATSKE	3
3. NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA HRVATSKE	4
4. BRODSKO-POSAVSKA ŽUPANIJA	5
4.1. Prapovijesno razdoblje broskog Posavlja.....	5
4.2. Brodsko Posavlje u antici i ranom srednjem vijeku.....	6
4.3. Arheološka topografija novogradiškoga kraja	7
4.4. Tradicijska kultura broskog Posavlja	9
5. SLAVONSKI BROD - KULTURNO POVIJESNI SPOMENICI I USTANOVE KULTURE	13
5.1. Tvrđava Brod.....	15
5.2. Župa Gospe Brze Pomoći.....	17
5.3. Franjevački samostan i crkva Presvetog Trojstva	18
5.4. Župna crkva Svetog Jakova apostola starijeg	19
5.5. Crkva Uzvišenog Svetog Križa	20
5.6. Kuća Brlićevih.....	21
5.7. Spomen dom Dragutina Tadijanovića	22
5.8. Galerija Ružić.....	23
5.9. Glavni gradski trg.....	24
5.10. Državni arhiv u Slavonskom Brodu	25
5.11. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.....	25
5.12. Gradska knjižnica	26
5.13. Muzej broskog Posavlja	26
5.14. Muzej tambure.....	27
6. ETNOGRAFSKA SLIKA BRODA	28
7. NOVA GRADIŠKA – KULTURNO-POVIJESNI SPOMENICI I USTANOVE KULTURE	30
7.1. Tvrđava Stara Gradiška	32
7.2. Crkva sv. Terezije	33
7.3. Crkva Bezgrešnog Začeca Blažene Djevice Marije (nekada crkva sv. Stjepana).....	34
7.4. Crkva sv. Petra i Franjevački samostan u Cerniku.....	36
7.5. Dvorac u Cerniku	37
7.6. Prve javne zgrade	38

7.7. Gimnazija	39
7.8. Gradski muzej	40
7.9. Gradska knjižnica.....	41
7.10. Pučko otvoreno učilište Matije Antuna Relkovića.....	41
8. ETNOLOŠKE POSEBNOSTI NOVOGRADIŠKOG KRAJA.....	42
9. KULTURNE MANIFESTACIJE	46
10. ZAKLJUČAK.....	48
LITERATURA	50
POPIS SLIKA.....	52
SAŽETAK.....	53
SUMMARY.....	54

1. UVOD

Kultura se odnosi na skup vrijednosti, vjerovanja, ponašanja, simbola (npr. tradicija, običaj odijevanja i umjetnosti) i oblika naučenog ponašanja lokalne zajednice. Može biti definirana i kao „način života“ koji društvo dijeli, a i koji se prenosi s generacije na generaciju i za koji se smatra da je tipičan za određenu društvenu skupinu. Ona pokriva mnogo aspekata života zajednice, kako prošlih tako i sadašnjih.¹ Kultura se stvara povezivanjem raznih lokalnih kultura. Hibridnost kultura rezultat je povijesnih migracija i teritorijalnih interakcija raznih naroda.

Kultura se također odnosi na pitanje baštine. Baština uključuje prenošenje s prošlih na sadašnje generacije. Uključuje jedinstvena prirodna, povijesna i kulturna dostignuća određenog područja i ljudi koji na njemu žive, koja se pamte ili čuvaju kako bi ih sadašnje i buduće generacije mogle iskusiti. Kulturna baština odnosi se na spomenike, skupine građevina i lokaliteta koji imaju povijesnu, estetsku, arheološku, znanstvenu, etnološku ili antropološku vrijednost.

Kulturna baština dijeli na dvije glavne komponente. Prva se odnosi na materijalnu baštinu koju predstavljaju spomenici, građevine i lokaliteti. Druga komponenta kulturne baštine je nematerijalna kulturna baština, odnosno kultura koja se ponekad naziva i živućom kulturnom baštinom. Naime, nematerijalna kulturna baština podrazumijeva kulturne običaje i tradiciju neke zajednice, izričaj i jezik, rituale i svečanosti, folklorno stvaralaštvo u području glazbe, plesa, predaje i igara, tradicijske obrte i umijeća koja se prenose s jedne generacije na drugu. Nematerijalna kulturna baština predstavlja identitet naroda i skupina ljudi i osigurava im kontinuitet življenja.

Temu rada, *Kulturna baština Brodsko – posavske županije*, odabrala sam iz razloga jer sam shvatila da sam kroz svoje petogodišnje studiranje najmanje naučila o mjestu iz kojeg dolazim, te sam tako htjela produbiti svoje znanje, a i upoznati čitatelje o baštini moje županije. Spojila sam ugodno s korisnim.

Prilikom pisanja rada koristila sam se metodom deskripcije, odnosno opisivanja činjenica procesa i pojmova. Također, korištena je i metoda klasifikacije, u kojoj sam podijelila županiju na dva glavna grada te opisala njihovu povijest i kulturno-povijesne spomenike.

Prvi dio rada posvetila sam općenito kulturnoj baštini Hrvatske kao uvod u samu temu

¹ Jelinčić, Daniela Angelina (2009.), *Abeceda kulturnog turizma*, Zagreb, str. 26.

rada, gdje je opisano što je materijalna kulturna baština i što sve spada u tu kategoriju. Naime, na UNESCO-vom popisu materijalne baštine nalazi se: Povijesni kompleks Splita i Dioklecijanova palača, Stari grad Dubrovnik, Nacionalni park Plitvička jezera, Eufrazijeva bazilika u Poreču, povijesni grad Trogir, katedrala Svetog Jakova u Šibeniku i Stećci, koji su detaljnije opisana u radu.

Drugo poglavlje posvećeno je nematerijalnoj kulturnoj baštini Hrvatske. Naime, na listi nematerijalnih kulturnih dobara nalazi se 156 dobara. Kako se tema rada ne odnosi na nematerijalnu kulturnu baštinu Hrvatske, nisam opisivala svih 156 dobara koja se na njoj nalaze, nego sam navela dobra koja se nalaze na UNESCO-vom popisu.

Napokon dolazimo do poglavlja posvećenih Brodsko – posavskoj županiji koja je glavna tema ovog rada. Naime, kako se Brodsko – posavska županija sastoji od dva grada – Slavanskog Broda i Nove Gradiške iz koje ja dolazim, odlučila sam se posvetiti istraživanju njihova nastanka te opisivanju najpoznatijih kulturnih dobara. Također, Brodsko – posavsku županiju čini i 26 općina iz kojih sam izvukla neka od kulturnih dobara za koja smatram da su utjecala na razvoj dvaju gradova.

Kroz rad ćemo proučiti kako se županija razvijala od prapovijesti, preko antike i srednjega vijeka pa sve do novijeg doba. Također, naučit ćemo nešto i o tradicijskoj kulturi brodskog Posavlja prepunoj starih običaja koji žive još i danas. Nadalje, naučit ćemo pokoju slavonsku riječ koju su naši preci upotrebljavali u svakidašnjem životu, detaljnije ćemo proučiti narodnu nošnju pojedinog kraja, kada se koja nošnja nosila i za koje prilike, tko su snaše, a to šokci, što su uzgajali naši stari, na koji način su se gradile kuće te kako je izgledao život u to vrijeme.

Sljedeća poglavlja posvetila sam Slavanskom Brodu kao sjedištu Brodsko – posavske županije te Novoj Gradiški. U poglavljima je opisano kako je nastao svaki od gradova, koji su njihovi najpoznatiji kulturni spomenici kao i ustanove kulture, te koje su etnografske posebnosti ova dva grada.

Zadnje poglavlje odlučila sam posvetiti kulturnim manifestacijama koje su se odvijale i koje se još uvijek odvijaju u gradovima i općinama Brodsko - posavske županije.

2. MATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA HRVATSKE

Materijalna kulturna baština je fizička ili opipljiva baština koju su nam ostavili naši preci na čuvanje budućim generacijama. Materijalna baština dijeli se na *nepokretnu*, odnosno građevine i /ili kompleksi građevina, kulturno-povijesne cjeline te krajolike i *pokretnu* baštinu.

Hrvatska je jedinstvena u Europi jer se u njoj susreću čak četiri kulturna kruga: Zapad i Istok, te sjeverni, srednjoeuropski i južni mediteranski krug – a to se odražava i u nekim osebujnim spomenicima umjetničke baštine, koji ih povezuju. „Drugo bitno obilježje Hrvatske je urbana kultura: gradovi su na njezinu tlu mnogobrojniji nego igdje drugdje u jugoistočnoj Europi. Većinom su antičkog ili srednjovjekovnog podrijetla, a svaki grad ima svoju osobnost i pečat koje mu je dalo razdoblje.“²

Rimska antika obilježila je dva hrvatska grada, a to su Pula (Amfiteatar, luk Sergijevaca i Augustov hram) i Split (monumentalna Dioklecijanova palača iz 4. stoljeća, pregrađena u srednjovjekovni grad). Ranobizantskom razdoblju pripadaju mozaici Eufrazijeve bazilike u Poreču. Isto tako, predromanika je dala pečat Zadru (rotonda svetog Donata). Romanika obilježava Krk, Rab i Trogir (katedrala i Radovanov portal iz 1240.). Gotika Pazin, Zagreb i Ston, dok je renesansa obilježila Osor, Pag, Šibenik, Hvar, Korčulu i Dubrovnik, a barok Varaždin, Bjelovar, Vukovar. Također, tu je i 19. stoljeće koje je obilježilo Rijeku, Osijek i ponovno Zagreb.

Znatan dio programskog područja kulture odnosi se na očuvanje baštine kako bi se ukazao značaj koji baština ima za identitet pojedinog naroda i kulture, ali i za čovječanstvo u cjelini. Od 1972. kada je usvojena Konvencija za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine do današnjeg dana na Popis je upisano 1073 dobara (832 kulturnih, 206 prirodnih i 35 mješovitih dobara).³

Na UNESCO-vom popisu svjetske baštine u Republici Hrvatskoj nalazi se 10 dobara, a ona su:

- Povijesni kompleks Splita i Dioklecijanova palača
- Stari grad Dubrovnik
- Nacionalni park Plitvička jezera
- Eufrazijeva bazilika

² Skoko, Božo (2005.), *Hrvatska (identitet, image, promocija)*, Zagreb, str. 185.

³ <http://www.min-kulture.hr>, 29. studenoga 2017.

- Povijesni grad Trogir
- Katedrala svetog Jakova u Šibeniku
- Starogradsko polje na Hvaru
- Stećci
- Obrambeni sustavi Republike Venecije 16. i 17. stoljeća u Zadru i Šibeniku (2017.)
- Iskonske bukove šume Karpata i drugih regija Europe (2017.)

3. NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA HRVATSKE

Nematerijalna kulturna baština ne predstavlja samo običaje već i zanat, jezik kao sredstvo sporazumijevanja koji se prenosi s generacije na generaciju, ples i dr. Pod nematerijalnu kulturnu baštinu spadaju i običaji za koje ljudi nisu ni svjesni da su dio tradicije jer se čine sasvim običnim, kao puhanje svjećica na rođendanskoj torti ili rezanje svadbene torte. Nematerijalna kulturna baština je živa, ona se stalno mijenja, a najbolji primjer su narodni običaji. Upravo zbog toga važno je njegovati narodne običaje i prenositi ih na mlađe generacije kako ne bi izumrli.

Na Listi zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara u Hrvatskoj nalazi se 156 dobara. Međutim, na UNESCO-voj Reprezentativnoj listi nematerijalne kulturne baštine čovječanstva nalazi se 13 dobara, a ona su⁴:

- Zvončari Kastavštine
- Hrvatsko čipkarstvo
- Procesija kraljica (Ljelje) u Gorjanima
- Hvarska procesija križa
- Festa svetog Vlaha, zaštitnika Dubrovnika
- Proizvodnja drvenih dječjih igračaka Hrvatskog zagorja
- Dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja
- Sinjska alka
- Tradicija izrade licitara Sjeverne Hrvatske
- Bećarac
- Nijemo kolo s područja Dalmatinske zagore
- Klapsko pjevanje

⁴ <http://www.min-kulture.hr>, 29. studenoga 2017.

- Mediteranska prehrana

Svako dobro, bilo materijalne ili nematerijalne kulturne baštine, od iznimne je važnosti za identitet Hrvatske. Brzina kojom se svijet mijenja je toliko velika da je većina naše baštine u opasnosti, bilo radi fizičke destrukcije ili gubitka znanja. Važno je podizati svijest građana o važnosti očuvanja reprezentativnog uzorka naše materijalne i nematerijalne baštine za daljnje generacije. Ti proizvodi ljudskih ruku i njihovi ostaci stvoreni su unutar posebnog sloja društvenih, kulturnih i gospodarskih okolnosti, koje je nemoguće do kraja iznova uobličiti. Kada je prepoznata važnost kulturne baštine, njezino očuvanje daljnjim generacijama postaje obveza. Upravo iz tih razloga razvila su se razna tijela sa svrhom upravljanja naslijeđenom imovinom. Najpoznatiji je svakako UNESCO koji je obrazovna i kulturna organizacija UN-a od 1954.

4. BRODSKO-POSAVSKA ŽUPANIJA

Brodsko-posavska županija smještena je u južnom dijelu slavonske nizine, na prostoru između planine Psunj, Požeškog i Diljskog gorja sa sjevera i rijeke Save s juga. Županije obuhvaća dva grada, Slavonski Brod kao sjedište županije i Novu Gradišku, te 26 općina. Županija je nastala na području koje je nekada pripadalo Vojnoj granici za vrijeme Austro-Ugarske, te kasnije brodskoj i novogradiškoj općini za vrijeme Jugoslavije.

4.1. Prapovijesno razdoblje broskog Posavlja

U području brodsko Posavlja nisu uočeni tragovi iz razdoblja paleolitika. Najstariji nalazi ljudske prisutnosti sežu u vrijeme starijeg neolitika. To je vrijeme stvaranja prvih naselja i prijelaza na sjedilačku privredu. Uvjeti za življenje na području broskog Posavlja u vrijeme neolitika bili su izuzetno povoljni, jer se javlja velik broj naselja najstarije neolitičke kulture jugoistočne Europe – starčevačke kulture. „Najznačajnija nalazišta su na Igraču pokraj Broda, na Ciglani u Brodu, na Dužinama kraj Zadubravlja i na Gođevu kod Jaruga.“⁵

Prije 6000 godina nastaje u prostoru Slavonije osebujna neolitička pojava – sopotska kultura koja traje sve do kraja četvrtog tisućljeća prije Krista. U to se vrijeme, osim

⁵ Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), *Brodsko – Posavska županija: povijesno – kulturni pregled s identitetom današnjice*, Vinkovci, str. 17.

zemuničkih naselja, javljaju i naselja s nadzemnim kućama pravokutnog oblika.⁶

Nositelji badenske kulture osvajaju ove prostore početkom trećeg tisućljeća prije Krista. Tada započinje novo doba – eneolitik, vrijeme pojave proizvodnje bakrenih predmeta. Badenska kultura unosi svoj način života: život u zemuničnim naseljima, spaljivanje pokojnika ili pokapanje te proizvodnja keramičkih posuda. Na lokalitetu Saloš kod Donje Vrbe otkrivene su metalurške radionice u ostacima badenske kulture te je time okolica grada Broda postala značajnim područjem za proučavanje pojave najranije metalurgije u Europi.⁷

Prije 4500 godina badenska kultura u području Slavonije se transformira u kostolačku kulturu, iz koje će se kasnije razviti vučedolska kultura. Pri kraju trećeg tisućljeća prije Krista dolazi do propasti vučedolske kulture te se rađa brončano doba i tada započinje uporaba bakra vezanog uz slitinu s olovom ili kositrom.

Prije tri tisuće i tristo godina nastaje kultura žarnih polja u Slavoniji. To je vrijeme kasnog brončanog doba. Nositelji ove kulture imaju razvijenu tehnologiju prerade i obrade bronce. Povoljan strateški i prometni položaj, kao i blizina rudom bogatih predjela Bosne, omogućili su pravu eksploziju naseljavanja područja oko Slavanskog Broda. Od osmog stoljeća prije Krista započinje pojava željezno doba, gubi se uloga bronce te se pojednostavljaju oblici i predmeti, a povećava se uloga željeza.

4.2. Brodsko Posavlje u antici i ranom srednjem vijeku

Početkom 1. stoljeća poslije Krista Rimljani osvajaju krajeve u međuriječju Save, Drave i Dunava. Tada područje Broda i njegove okolice ulazi u tijek povijesnih zbivanja i postaje sastavni dio Rimskog Carstva u okviru pogranične provincije Panonije. Do dolaska Rimljana ovdje je živjelo poznato panonsko pleme Breuci koje se masovno uključuje u rimsku vojsku, kopnene pomoćne čete i mornaricu, kako bi stekli što bolji ugled, o čemu govore brojni nalazi nadgrobnih spomenika i vojničkih diploma.⁸

Na više lokacija u gradu pronađeno je mnogo rimskog građevinskog materijala. Mnogo pokretnog materijala svjedoči o bogatom životu ovoga grada: raznovrsna keramika, keramičke lampice, predmeti od stakla, bronce, željeza, dijelovi opreme vojnika te brojni primjerci rimskog novca.

Istaknuto mjesto zauzimaju dva jedinstvena nalaza koja su Slavonski Brod uvrstila u

⁶ Na istome mjestu.

⁷ Na istome mjestu.

⁸ Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), nav. dj., str. 20.

red značajnih svjetskih arheoloških lokaliteta antičkog razdoblja. Riječ je o knemidi i rimskoj vojničkoj diplomu iz Slavenskog Broda. „Knemida je štitnik za donji dio noge, dio je svečane opreme rimskog dostojanstvenika iz prve polovice 3. stoljeća. Knemida je izrađena od posebno brončanog lima u tehnici iskucavanja i graviranja i bogato je ukrašena. Središnji ukras predstavlja visoki reljef boga rata Marsa, a unaokolo su crteži s prikazom božice Dijane i antičkog junaka Herkulesa u raznim scenama te biljni i ornamentalni oblici (slika 1).“⁹

Rimska vojnička diploma ima iznimno značenje za Slavenski Brod. Diploma predstavlja carski dekret kojim se davao časni otpust iz rimske vojske. Izdana je u vrijeme cara Vespazijana, 9. veljače 71. godine. Diplomom se stjecalo rimsko građansko pravo i pravo zakonita braka.

Sl. 1. Knemida

(izvor: Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), *Brodsko – Posavska županija: povijesno – kulturni pregled s identitetom današnjice*)

4.3. Arheološka topografija novogradiškoga kraja

Najstariji tragovi boravka čovjeka u novogradiškom kraju poznati su iz starijeg kamenog doma (paleolitika), a pronađeni su u naslagama pećine Kamenika kod Srednjeg

⁹ Na istome mjestu.

Lipovca. Među nalazima su njegova oruđa, ostatci ognjišta i kosti brojnih izumrlih životinja koji pripadaju razdoblju gornjeg paleolitika (40. 000 – 8. 000 godina pr. Kr.).

Razdoblje mlađega kamenog doba (neolitika, 6. – 4. tisućljeće pr. Kr.) karakteriziraju bitne promjene: podizanje stalnih naselja, pripitomljavanje životinja, kao i izrada keramičkog posuđa te cijepanih i glačanih kamenih artefakata. U novogradiškom kraju iz neolitičkog perioda pronađeni su materijalni ostatci dviju kultura: starčevačke i sopotske. Najpoznatiji istraživački lokalitet je Polje – Cernička Šagovina. Iskopavanjem su pronađeni ostatci zemunica i ognjišta s mnogo ulomaka keramike i manjom količinom kamenih izrađevina. Tijekom 2000. – 2001. pronađeni su ulomak ženskog idola i žrtvenik sa životinjskom glavom koji pripadaju obrambenim predmetima i barem djelomice pružaju uvid u duhovnu kulturu najstarijih žitelja Šagovine.¹⁰

Nositelje starčevačke kulture smijenila je populacija sopotske kulture. Njezina najznačajnija nalazišta su: Slavča, Ravnjaš, Sadovi i Lizakovica. Nositelji sopotske kulture živjeli su na Slavči u poluukopanim zemunicama. Među prikupljenim materijalima značajne su fine keramike oslikane crvenom bojom nakon pečenja. Ipak, najintrigantniji je nalaz ženske antropomorfne figure koja je simbolizirali kult plodnosti.¹¹

Nakon bakrenog doba slijedi brončano doba. Za rano brončano nema nikakvih podataka, što je posljedica slabog naseljavanja u tom razdoblju. Međutim, srednje i kasno brončano doba znatno su opsežnije proučeni, zahvaljujući slučajnim nalazima i sustavnim arheološkim istraživanjima. Iz srednjega brončanog doba zanimljiv je nalaz brončanog mača iz Doline na Savi. U Gređanima je pronađena nekropola s paljevinskim ukopima, a posebnost ukopnog obreda, gdje se spaljene kosti pokojnika polažu na zemlju i prekrivaju posudom, povezuje je sa srodnim nekropolama u Slavoniji i sjevernoj Bosni i stoga je izdvojena u arheološkoj znanosti u zasebnu kulturnu grupu „Barice – Gređani“. Kasno brončano doba karakteristično je po ostavama koje sadrže različite brončane predmete i one su dokaz umjetničkih i duhovnih stremljena stanovnika brončano doba. Skupni nalazi brončanih predmeta pronađeni su kod sela Mačkovca, Doline, Siča i Vrbove te pojedinačni nalazi iz Starog Petrovog Sela, Tisovca, Doline, Vrbja i ostalih.

Brončano doba prelazi u starije željezno doba koje je prepoznatljivo po razvijenoj metalurškoj proizvodnji predmeta od željeza. (8. – 3. st. pr. Kr.). Tom razdoblju pripada naselje Suše koje se razvija krajem brončanog doba i nastavlja život u starijem željeznom

¹⁰ Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), nav. dj., str. 25.

¹¹ Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), nav. dj., str. 25.

dobu. Mlađe željezno doba (4. - 1. st. pr. Kr.) obilježeno je po keltskom etnikumu koji prodire na ove krajeve na putu prema Grčkoj (3. st. pr. Kr.), što su zabilježili i pisani antički izvori. S novogradiškog područja poznati su slučajni nalazi fibule, kasnolatenske grafitirane keramike te keltskog novca s lokaliteta Mačkovac. Najznačajniji nalaz svakako je keltska kaciga nađena kod sela Donja Varoš.¹²

Nakon keltske dominacije ovo razdoblje su pokorili Rimljani. Novogradiško je područje s Trajanovom podjelom Rimskog Carstva većim dijelom bilo u sustavu provincije Gornje Panonije (Panonia Superior), a Dioklecijanovom podjelom bilo je u sustavu Panoniae Saviae. Iz razdoblja rimske vladavine na novogradiškom području pronađeni su ostatci graditeljstva, kao i niz pokretnih arheoloških nalaza. Najznačajniji slučajni nalazi su: brončana figura Venere nepoznato nalazišta, ara iz Podvrškog te votivna ploča s prikazom mitraističko kulta s kule Gračanice. Najviše podataka o rimskoj civilizaciji spoznali smo istraživanjem rimskih ladanjskih vila u Cagama i Benkovcu. Nedostatna su saznanja o životu u kasnom srednjem vijeku. Tada je novogradiško područje bilo u sastavu Požeške županije. O životu u predtursko doba danas svjedoče mnogi sporovi te kupoprodajni ugovori između plemićkih obitelji.¹³ Sredinom 13. stoljeća izvori navode crkvu sv. Luke u Srednjem Lipovcu koja je sačuvala značajke gotičkog graditeljskog stila, ali tijekom vremena poprimila i neka barokna obilježja. Budući da su iz tog doba rijetko očuvane sakralne građevine na prostorima Slavonije, za novogradiško područje ova crkva ima iznimno značenje. Turskim osvajanjem u 16. stoljeću (1536.) nastupa doba koje je prilično slabo istraženo.

4.4. Tradicijska kultura broskog Posavlja

Osnova narodnog gospodarstva u broskom Posavlju je uzgoj žitarica, pšenice i kukuruza prvenstveno, zatim ječma, zobi, uljane repice, šećerne repe i suncokreta. Zemlja se obrađivala tako da bi svake godine jedno polje ostalo neobrađeno. Stari su vjerovali da je najbolje vrijeme za jesensku sjetvu žita osam dana prije „Miola“ i osam dana poslije, a niti do sv. Luke i sv. Kate nije još kasno za sjetvu. Sijač je sijao iz torbe, gologlav te u bijelim dvogaćama da žito bude čisto. U vrijeme sjetve sijač sa ženom nije spavao, također da žito bude čisto bez korova. Početkom srpnja zlatila bi se žitna polja. Žene su žele srpovima, kosa je došla u uporabu tek sredinom 20. stoljeća. Žito se vezalo u snopove i slagalo u „krstake“.

¹² Isto, str. 27.

¹³ Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), nav. dj., str. 27.

Sedamdeset snopova stane u jedan krstak. Vršidba se obavljala konjima koji su se tjerali u krug oko stupa – „stožera“ i pri tome gazili po naslaganom žitu i izbijali crno iz klasja.¹⁴

Vinogradi su podizani na kolju, ali i uz svaku kuću bila je zasađena loza na „lomačama“ koje su ljeti pružale ugodan hlad. Pred berbu išlo se u vinograd u „pudarinu“ – čuvati grožđe od nasrtljivih ptica, ali i od kradljivaca.

Voće kao što su kruške i jabuke imalo je veliku ulogu u prehrani. Osim što se koristilo sirovo, voće se sušilo u posebnim „pušnicama“ ili na suncu, pa se čuvalo za zimu ili vrijeme posta u korizmi. Voće se i drobilo teškim kamenim „točkom“ u „rastovim valovima“ u „ižimačama“, koje su okretali konji, pa potom cijedilo u presama. Tako je dobiven slatki mošt – „šira“. Od voća su pekli i rakiju ili pustili da mošt provrije u ocat. Veliki šljivici bili su uz okućnice, a dobra ljuta rakija šljivovica konzumirana je u svim prigodama.

Na „utvajima“, nekada zajedničkim pašnjacima u vlasništvu seoske zajednice, goveda su išla na ispašu u čordama. Uzgoj svinja u prošlosti bio je u starim hrastovim šumama, gdje su se tjerale u tov, u žirovinu, od rane jeseni do kasna proljeća. Konj je Šokcu nekada bio sve, život bez konja na selu bio je nezamisliv. Konja je danas malo i drže ih se samo za paradu, smotre konjogojskih udruga i smotre folklor. No, konji u 19. stoljeću nisu orali, oni su uprezani samo ako se trebalo nešto prevesti ili nekuda odvesti, oralo se volovima. Volovi upregnuti u jaram orali su zemlju drvenim plugom. Oni bogatiji bi uprezali i po 4 para volova. Konji su opet u jesen pred svadbe posebno hranjeni pa su obijesno, gizdavo, vozili svatove i prevozili djevojačko ruho na ponos svojih gospodara.¹⁵

Sredino 18. stoljeća, naredbama upravnih vojnih vlasti, naselja su u broskom Posavlju zbijenog tipa. Dotad su bila raštrkana u male zaseoke. U selima ovog kraja okućnice su se nizale s jedne i druge strane ceste (druma). Vlasti su propisivale oblik i veličinu okućnice, udaljenost kuće od kuće, oblik kuća, pokrov, dimnjake, visinu ograde i dr. Vojne vlasti su poticale gradnju kuća od cigle, a da se sačuvaju šume od pretjerane sječe, davale su novčanu nagradu onima koji su gradili ciglom. Prve zidanice nastale su sredinom 19. stoljeća. Kuće su imale trodijelnu razdiobu: kuhinju, veliku zajedničku, združnu sobu i „sobicu“. U kuhinji je bilo ognjište, a nad njim otvoreni „odžak“ od pletera omazan blatom u kojem se sušilo meso. U sobi s podom od nabijene zemlje bio je niz postelja, velika peć koja se ložila iz kuhinje, te čvrsta hrastova trpeza i uz nju klupe. Sobicu je ustupana gostu ili je u njoj spavao gazda – starješina zadruge, a mogla je služiti i kao smočnica. Na kuću su se u dubinu dvorišta

¹⁴ Isto, str. 41.

¹⁵ Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), nav. dj., str. 41.

nadovezali kućari – stambene prostorije za oženjene mlade parove. Gospodarske zgrade, pivnica, „kačarnica“, također su bile u nizu. Također, u dvorištu (avliji) izgrađen je jednokratni sjenik – štagalj (sl. 2.) sa stajama i kolnicom u prizemlju, a prostor za sijeno nalazio se u gornjem dijelu. Drvene štagljeve početkom 20. stoljeća zamijenili su zidani, koji imaju reljefne ukrase od cigala, a ukrašavaju ih i bojanjem cigala u više boja. Najljepši objekt u sklopu seoskoga gospodarskog dvorišta je žitnica – ambar (sl. 3.) koji je uvijek od drvene građe, izgrađen od najbolje hrastovine. Iznutra je podijeljen u okna – pregrađene prostore u koje se spremaju različite vrste žitarica. Bunar s visokim drvenim „dermom“ za izvlačenje vode iz dubine još i danas je karakterističan objekt naših seoskih dvorišta, kao i vanjska peć (krušna peć) za pečenje kruha.¹⁶

Narodna nošnja broskog kraja plijeni ljepotom i raznovrsnošću. Osnovna ženska odjeća je dvodijelna platnena košulja zvana rubina, kojoj se gornji dio, bluza dugih rukava, zove oplećak, a donji dio od pasa do gležnja duga nabrana suknja, zove se rubina ili skuti. Najstarija suvrstica ženske nošnje je rubina odnjica ili vezanka ukrašena napuštenim vezom u crvenoj, plavoj ili crnoj boji ili kombinacijom ovih boja. Uz odnjice nosio se crveni kožušak s ogledalcima, vunena pregača (zapreg) s resama, protkana srmom. Preko ramena nosila se zagasita crvena marama (vatralonka), a na glavi tkana marama s gombicama. No, usporedno uz tu nošnju, djevojke i mlade žene – snaše, oblačile su nošnju koja je na prvi pogled drugačija, iako joj je osnovno ruho istog kroja kao i rubina odnjica. Te rubine šivane su od tanjeg pamučnog tkanja ili svile, a ističu se širinom koja se dobiva oblačenjem većeg broja podsuknji. Žene su same ispredale čahure dudovog svilca i tkale guginu svilu za nošenje, ručnike i ponjave. Svilarstvo je u 19. stoljeću bilo od velike važnosti za seoska domaćinstva, jer višak se čahura prodavao manufakturama u Podvinju i Oriovcu i tako jačala ekonomska moć sela. U rubine djevojke su se ponavljale obično za kirvaj – dan sveca zaštitnika sela. Postojao je utvrđeni red ponavljanja, u kojem je svilena rubina bila zadnja kitnja ili gizda. Tada je djevojka bila spremna za udaju. Svečana oglavlja posebno su uređivana. Zapadno od Slavenskog Broda karakteristična je frizura cokne, a istočno je kosa češljana u obliku štitnika nad čelom. No, zajednička je svima djevojačka pletenica (kika) na zatiljku od mnogo pramenova spletena i okićena cvijećem. Snaše glavu pokrivaju maramom ukrašenom zlatovezom.¹⁷

Muška nošnja sastoji se od pletnene košulje (rubine) i gaća. Nadalje, temeljnoj muškoj

¹⁶ Isto, str. 42.

¹⁷ Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), nav. dj., str. 45.

odjeći pripada čohani prsluk, vuneni pojas (tkanica), a zimi tzv. „kožuh s ogledalcima“, kratki kaput pleten od vune ili drugi kaput gunjac, kabanica. Šokcu je šešir uvijek na glavi.

Bogatstvo i raznolikost tradicijske kulture na ovim prostorima ogleda se i u narodnim običajima, od kojih mnogi još i danas žive. Novu godinu čestitali su tamburaši krenuvši od ponoći s pjesmom kroz selo. Na Sveta Tri Kralja bio je ophod „kraljeva“ sa „zvizdom“ (zvijezdom) napravljenom od sita u kojem je gorjela svijeća. Na svetog Vinka posvećuju se vinogradi. Poklade traju do Pepelnice. Jelo na blagoslov nosi se na Uskrs u košaricama koje prekrivaju salveticama, ručnicima (peškirimima) i pravo je natjecanje čija će salveta biti ukrašena boljim ručnim radom. Na Ivanje su se palile vatre kroz selo oko kojih se okupljalo, plesalo i pjevalo. Svetu Luciju najavljuju luzijači – dječaci koji nose tikve s izrezbarenim grotesknim likovima i upaljenim svijećama. Zorom na Badnjak u kuću dolazi „položaj“, pa za nabrojane želje (kucilo se, macilo se, telilo se, prasililo se ...) dobije kobasicu oko vrata. Opće je poznato unošenje slame na Badnjak, sijanje božićnog žita, pečenje posebnih kruhova s ukrasima od tijesta, kićenje „krizbana“.¹⁸

U folkloru karakteristično je plesanje u velikom zatvorenom kolu s tamburašima u sredini ili sa sviračem na tamburi samici. Kolo nije bilo samo druženja i zabave radi, već se u kolu pjesmom komuniciralo na stihove improvizirane na licu mjesta. Pjesmom se zadirkivalo, hvalilo, kudilo, rugalo, izražavale emocije, komentirala aktualna stanja

Sl. 2. Štagalj; sl. 3. Ambar

(izvor: Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), *Brodsko – Posavska županija: povijesno – kulturni pregled s identitetom današnjice*)

¹⁸ Na istome mjestu.

5. SLAVONSKI BROD – KULTURNO-POVIJESNI SPOMENICI I USTANOVE KULTURE

Ovaj hrvatski grad, njegov politički i povijesni prostor, stoljećima je bio mjesto povijesnog razdvajanja i spajanja, prostor dodira i sukoba različitih ljudi i njihovih svjetova. Tu su se na malom prostoru sudarale tri svjetske civilizacije, tri kulture duha, tri vjere: katoličanstvo, pravoslavlje i islam.

U srednjovjekovnim pisanim izvorima Brod se pod tim imenom prvi put spominje 20. srpnja 1244. u darovnici hrvatsko-ugarskog kralja Bele IV., a nalazio se na ušću Mrsunje u Savu i bio u posjedu znamenite feudalne obitelji Berislavića Grabarskih.¹⁹

Brod, kakav je u osnovi u staroj jezgri i danas, izgradili su Berislavići u prijelazu 15. u 16. stoljeće zbog opasnosti od Turaka koji su 1463. osvojili najveći dio Bosne. Taj novi, renesansni Brod imao je oblik pravokutnika, a opasivali su ga zemljani bedemi s opkopima.

Poslije Mohačke bitke 1526. Turci su postupno počeli osvajati i Slavoniju, a Brod je pao u njihove ruke 31. srpnja 1536.²⁰ Starosjediteljsko katoličko stanovništvo dijelom je napustilo grad, a dijelom je primilo islam.

U Brodu je 1623. živjelo 4000 muslimana i 200 katolika, kuće su bile s drvenim krovovima i hambarima. Na trgu Ivane Brlić – Mažuranić nalazila se džamija, kao i tursko groblje. Brodski kršćani bogoslužje su obavljali u drvenoj kapelici koja se nalazila iza Franjevačkog samostana.

Porazom turske vojske pod Bečom 1683. počeo je veliki rat za oslobođenje hrvatsko – ugarskih zemalja.

Turci ponovno osvajaju gotovo cijelu Slavoniju 1690., a Brod su zauzeli 1691. Međutim, iste godine ban Nikola Erdoedy i general Herzog de Croy ponovno i konačno 12. listopada 1691. oslobađaju Brod od Turaka. S turskom vojskom u Bosnu je otišlo i muslimansko stanovništvo, a grad naseljavaju Hrvati iz Bosne.

Važan događaj u povijesti Broda 18. stoljeća svakako je izgradnja tvrđave. Tvrđava je izgrađena prvenstveno zbog obrane od Turaka, ali ta njezina svrha, zapravo, nikada nije bila u praksi potvrđena. Tvrđava je znatno pridonijela razvitku grada, ali je s vremenom postala i problem, kočeći njegov prirodni topografski razvitak zbog zabrane gradnje objekata od opeke

¹⁹ Rem, Vladimir i Šrbašić, Josip (1998.), *Brod*, Vinkovci, str. 18.

²⁰ Na istome mjestu.

u njezinoj blizini.²¹

Brod je oduvijek bio jako obrtničko središte koje je svojim proizvodima opskrbljivalo i širu okolicu. Također, Brod se razvio i u jako trgovačko središte u kojem je seljačka graničarska okolica mogla nabaviti najpotrebnije obrtničke i industrijske proizvode. Promet robe najviše se odvijao Savom na deregljama, lađama koje su uzvodno, posebno uređenim putem, vukli konji, ali i ljudi, zatvorenici. Kada je 1846. uvedena redovita parobrodska linija od Siska do Zemuna, u Brodu je otvorena parobrodska agencija kod koje su parobrodi pristajali dva puta tjedno, nedjeljom iz Siska, a srijedom iz Zemuna.

Još sredinom 19. stoljeća Brod je naselje ratarskog izgleda, s obzirom da su njegovi stanovnici imali vrtove, hambare i držali stoku. Iako arhitektonskim izgledom Brod tada nije u cijelosti odgovarao uobičajenoj predodžbi o gradu, on je to ipak bio zbog obrtničko – trgovačkog staleža, zapovjedničkog časničkog sloja u tvrđavi, statusa vojnog komuniteta, komunalnog uređenja i kulturno – prosvjetne uloge za svoju širu ruralnu okolicu. Zbog toga je i formalno proglašen gradom Manifestom kralja Franje Josipa II. 8. lipnja 1871. s imenom Brod na Savi koje će nositi sve do 1934. kada je postao Slavonski Brod.²²

Ukidanjem Vojne granice Brod ulazi u razdoblje gospodarskog procvata. Tako se od osamdesetih godina 19. do početka 20. stoljeća najvećim dijelom formirao i današnji Trg Ivane Brlić – Mažuranić.

Zahvaljujući povoljnom smještaju uz plovnu Savu i željezničku prugu koja ga je povezivala sa svim krajevima Monarhije te s Bosnom preko mosta koji je pušten u promet 1879., Brod se brzo razvijao i u važno industrijsko središte. Velike mogućnosti zapošljavanja i zarade mnoge privlače u ovaj grad, gdje se njegovo stanovništvo za svega 30 godina udvostručilo. U nacionalnoj strukturi Broda uvijek su većinom prevladavali Hrvati, a ostale brojne nacionalne skupine činili su Srbi, Nijemci i Mađari.²³

Pečat javnom kulturnom i političkom životu Broda tijekom 19. stoljeća dala je ugledna i materijalno situirana obitelj Brlić koja je povezivala Brod s Građanskom Hrvatskom i drugim zemljama austrijske carevine i Europe.

U razdoblju između dva svjetska rata Brod se nalazi u gospodarskom usponu i jedno je od najrazvijenijih industrijskih središta u tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji. Pred Drugi svjetski rat, kada je imao 15.000 stanovnika, skoro polovica njegovih žitelja živjela je od industrije, obrta i trgovine.

²¹ Isto, str. 19.

²² Rem, Vladimir i Šerbašić, Josip (1998.), nav. dj., str. 22.

²³ Isto, str. 23.

Razdoblje Drugog svjetskog rata i Nezavisne Države Hrvatske 1941. – 1945. jedno je od najtežih koje je grad u svojoj dugoj povijesti doživio. Nezavisnu Državu Hrvatsku većina Brođana je dočekala kao ostvarenje težnji i napora za vlastitom državom u kojoj će hrvatski narod konačno moći nesmetano razvijati svoj nacionalni identitet. Ta nadanja, međutim, NDH nije ispunila i ubrzo je nastupilo razočarenje. Izmučeni brojnim nedaćama koje rat sa sobom nosi, Brođani su k tome, u vremenu od travnja 1944. do travnja 1945. bili izloženi sustavnom i strahovitom bombardiranju grada od strane zapadnih saveznika.²⁴

U prvim poslijeratnim godinama grad se intenzivno obnavljao, a najprije je trebalo osposobiti stambene objekte i privredne pogone. Taj proces obnove trajao je do 1950., kada grad ulazi u razdoblje gospodarskog napretka i razvitka industrije, osobito metalne u pogonima „Dure Đakovića“, što najbolje ilustriraju i podaci o broju stanovnika. Brod je 1953. imao oko 20.700 stanovnika, a sedam godina kasnije već 28.000 stanovnika. Po popisu iz 1971. u njemu živi 38.705 stanovnika, a deset godina kasnije blizu 48.000 osoba. Ovaj brzi porast manjim je dijelom rezultat prirodnog priraštaja, a većim doseljavanja stanovništva iz sela Brodskog Posavlja i Bosne i Hercegovine u potrazi za rješavanjem egzistencijalnih pitanja, što je Brod sa svojim gospodarskim mogućnostima i perspektivama i omogućio. Budući da su doseljeni potjecali uglavnom iz ruralnih sredina, s vremenom se značajno izmijenila sociološko – kulturološka slika grada i socijalna struktura, dok je nacionalna ostala uglavnom neizmijenjena.²⁵

Brod je ostao najvažnije upravno – administrativno sjedište i kulturno – prosvjetno središte Brodskog Posavlja i Brodsko – posavske županije.

5.1. Tvrđava Brod

Austrija u vremenu 1715.-1780. gradi veliku Carsku i kraljevsku slavonsku pograničnu tvrđavu Brod na rijeci Savi, koja zajedno s utvrđenim slavonskim baroknim gradovima Osijekom i Starom Gradiškom pripada velikom obrambenom sustavu na granici prema Turskom Carstvu te koju je u prvoj polovici 18. stoljeća koncipirao princ Eugen Savojski. Prisilnim radovima gradili su je seljaci graničari, njih 634 dnevno i još davali 53 konjske zaprege na dan za prijevoz materijala.²⁶ Tvrđava pravilnog zvjezdolikog oblika zidana je zemljanim nabojem, opekam, drvetom i djelomično kamenom, a bila je predviđena

²⁴ Isto, str. 26.

²⁵ Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (1998.), nav. dj., str. 26.

²⁶ www.slavonski-brod.hr, 18. rujna 2017.

za smještaj 4.000 vojnika, većinom pješaka te 150 topova. Tvrđava Brod zauzimala je oko 33 ha. Iako kao vojna utvrda na granici tvrđava gotovo nikad nije bila u prilici dokazati i potvrditi svoju borbenu moć, na prohujalo vrijeme svakodnevnog vojničkog života koji se u njoj odvijao podsjećaju brojni sačuvani fortifikacijski objekti.

Tvrđava je u osnovi kvadratnog oblika, a sustav obrambenih jaraka daje joj zvjezdoliki tlocrt. Imala je tri obrambena pojasa: unutarnji, vanjski i južni, a štitila su je i dva pojasa grabišta, u koja se voda dovodila iz obližnjeg potoka.

Južna strana tvrđave ojačana je utvrđenjem zvanim hornwerk kojemu je primarna zadaća bila onemogućiti prijelaz Turaka preko Save. Unutarnji, središnji dio tvrđave, kvadratnog je oblika, a čine ga četiri bastiona povezana bedemima. Bastioni su služili za posljednji otpor neprijatelju i s njih se mogao nadzirati prostor ispred tvrđave, braniti vanjske bedeme i susjedni bastion. U svrhu obrane, na bastionima su, osim 46 cm visokih platformi za topove, bile smještene i po četiri stražarnice. Između svaka dva bastiona su kurtine - glavni bedemi unutar kojih se nalazio prostor za smještaj ljudi i strjeljiva. U obnovljenoj kovačnici smještenoj u zapadnoj kurtini posjetitelje tvrđave danas dočekuje kostimirani kovač.²⁷

Unutar središnjeg dijela je kavalir - masivni, ciglom zidani jednokatni objekt u obliku potkove, unutar kojeg se nalazilo 108 velikih prostorija koje su služile za smještaj vojnika. U centru tvrđavskog trga, sve do 1947. stajala je barokna tvrđavska crkva sv. Ane.

„Vanjski obrambeni pojas činili su revelini - trokutasta utvrđenja koja štite glavne bedeme i onemogućavaju neprijatelju pristup tvrđavi. Svi su od zemljanog naboja, s vanjske strane ozidani ciglom. Unutar bedema zapadnog i istočnog revelina su reduiti - peterokutna utvrđenja koja su služila kao priručna spremišta baruta i puškarnice.“²⁸

Sredinom 19. stoljeća tvrđava gubi svoju obrambenu svrhu. Tada se Brod počinje intenzivno razvijati, a stari drveni Brod nestaje. Tijekom 20. stoljeća dolazi do devastacije tvrđave. Naime, pojedine objekte ruši sama vojska kao neuporabive, a napušteni i neodrživi objekti sami se urušavaju i propadaju. Nakon 1945. sve do Domovinskog rata devedesetih godina 20. stoljeća tvrđava služi za smještaj vojnika Jugoslavenske narodne armije. Danas je tvrđava Brod, kao što je moguće vidjeti na slici 4., spomenik nulte kategorije i primjer vojne fortifikacijske arhitekture 18. stoljeća u Slavoniji.

²⁷ www.slavonski-brod.hr, 18. rujna 2017.

²⁸ Na istome mjestu.

Sl. 4. Tvrđava Slavonki Brod

(izvor: www.slavonki-brod.hr)

5.2. Župa Gospe Brze Pomoći

Župa u Brodu osnovana je 1660. i sve do 1780. pripadala je Zagrebačkoj biskupiji, kada je iste godine otkupljena od đakovačkog ili bosanskog biskupa i pripojena Đakovu. U toj su župi službovali franjevci do 1754. Od njih je prvim župnikom postavljen i od franjevac preuzeo župu Joso Znika, koji je kroz četiri godine vodio župu.

Župna je crkva podignuta 1754. troškom općine i bila je drvena. Kasnije ju je podizao Đuro Hatman koji je 1828. blagoslovio toranj. Crkva je izgrađena kao objekt jednostavnog romaničkog stila, 30 metara duga, a 9 široka, do koje je toranj visok 30 metara (sl. 5.).

Spominju se tri orgulje. Prve su prodane 1865. u Klakar, a nove postavlja majstor Pumpo iz Apatina. Sadašnje orgulje nabavljene su između dva rata, ali se tada nije vodila spomenica između 1927. do 1957. i o njima nema previše informacija, ali i danas su u dobroj funkciji.²⁹

U svetištu crkve dominira oltarna slika svetog Stjepana, ugarskoga kralja, koja je nekad bila u sastavu kamenog oltara. On je uklonjen, a ona je, nakon restauracije u Zagrebu, vraćena i učvršćena na zid.

Akadska kiparica Alojzija Ulman imala je veliku ulogu u izradi kipova za crkvu. Naime, načinila je kip svetog Josipa kako teše gredu, a pomaže mu Isus, koji se nalazi u dnu crkve s lijeve strane. Dana 13. lipnja 1957. postavljen je u niši predvorja crkve kip sv. Antuna kojemu je iz bijele pečene gline također načinila umjetnica. Križni put također je načinila od

²⁹ www.zupa-gospe-brze-pomoci.hr, 4. prosinca 2017.

bijele gline, a pričvršćen je za hrastovu podlogu. God. 1963. izrađuje od pečene gline kip Presvetog Srca Isusova koji se nalazi s lijeve strane oltara

Sl. 5. Župa i svetište Gospe Brze Pomoći
(izvor: www.zupa-duha-svetoga-sb.hr)

5.3. Franjevački samostan i crkva Presvetog Trojstva

Franjevci su u Brodu bili prisutni i za vrijeme turske vladavine, kao i nakon oslobođenja od Turaka (1536.-1691.). Godine 1694. sagrađen je drveni franjevački samostan koji je služio potrebama zajedničkog redovničkog života. Napokon se u kolovozu 1727. počinje graditi velika crkva Presvetog Trojstva, čiji je kamen temeljac položio barun Trenk u čiju se čast i danas nad oltarima svetog Križa i svetog Josipa nalaze baldahini nalik kapama Trenkovih pandura.

S obzirom da je taj kompleks zamišljen kao utvrda za sklonište pučanstva u slučaju ponovne provale Turaka koji su bili s desne strane obale Save, zidovi su bili debljine 2,70 metara.

„Svojom dužinom od 38 m, širinom od 13,5 m i visinom od 13 m, brodska franjevačka crkva predstavlja najveću crkvu u Slavoniji (sl. 6.), dok je kvadratni klaustar broskog samostana najreprezentativniji klaustar samostanske arhitekture hrvatskog sjevera i jedna od

najmarkantnijih baroknih građevina na području Slavonije.³⁰ Sakralno i kulturno blago broskog franjevačkog samostana svjedoči da je kontinuitet vjere, kulture i uopće napredovanja Broda s okolicom i žitelja nerazdvojno vezan uz franjevce

Sl. 6. Franjevačka crkva Presvetog Trojstva sa samostanom

(izvor: <http://www.visitslavonija.hr>)

5.4. Župna crkva Svetog Jakova apostola starijeg

Ova crkva nalazi se u selu Klakar ili ispravnije Klakarje koje se nalazi između Gornje i Donje Bebrine. Ime je dobilo jer se na suprotnoj strani Save nalazi nisko brdo Kamen, izrađeno od vapnenca koji se od starine koristilo za paljenje vapna. Ovdašnji narod je gašeno vapno nazivao „klak“, a ljude koji su gasili vapno „klakarima“.³¹ Stanovnici obiju Bebrina mogli su u tursko doba bez zapreke prelaziti Savu i donositi s brda Kamen prirodni vapnenac, koji su potom palili na mjestu današnjeg Klakarja. Kada su ti klakari pored jame za paljenje vapna izgradili svoje kuće, stanovnici Gornje i Donje Bebrine nazvali su novo naselje Klakarjem. Kasnije su upravne vlasti to ime zamijenile u Klakar.

Postoje podaci da su župu u kasnom srednjem vijeku, pa i u tursko vrijeme, vodili franjevci iz Kraljeve Velike. Duhovni život u Klakaru u prvoj polovici 18. stoljeća održavali su franjevci iz Broda. Zapis iz 1758. govori o postojanju nove drvene kapele s krovom od dasaka, a oko kapele je bilo groblje. Samostalna župa u Klakaru je osnovana 1789.

³⁰ <http://www.visitslavonija.hr>, 18. rujna 2017.

³¹ www.opcinaklakar.hr, 4. prosinca 2017.

Župna crkva sv. Jakova starijeg izgrađena je te 1828. u stilu klasicizma (sl. 7.). To je jednobrodna sakralna građevina s poligonalnim svetištem, kakve su se već gradile u to doba, a ima unutarnji inventar iz 19. stoljeća. Prizemna kurija župnog dvora izgrađena je također 1828. Obje građevine teško su oštećene od granata u vrijeme jugosrpske agresije 1991. i 1992., ali su naporima vjernika obnovljene.

Sl. 7. Župna crkva svetog Jakova apostola starijeg

(izvor: <http://www.visitslavonija.hr>)

5.5. Crkva Uzvišenog Svetog Križa

Ova crkva nalazi se u Općini Oprisavci, a izgrađena je 1830. u romaničkom stilu. Dužina crkve je 28 metara, širina 13, a visina lađe 10 metara (sl. 8.). Crkva posjeduje bogati inventar, poput orgulja koje su izrađene u radionici Heferer 1897., a nabavio ih je župnik Franjo Fabijanović. Orgulje su oštećene u Domovinskom ratu, ali su obnovljene 2004. u istoj radionici Heferer u Zagrebu. Nadalje, crkva posjeduje postaje Križnog puta koje su duborez s

istaknutim figurama. Postaje su izrađene u radionici A. Morodera.³² Zvona u crkvi nabavljena su 1936. za župnika Josipa Šercera. U crkvi se nalaze tri zvona, veliko koje teži 425 kg, srednje od 215 kg i malo od 165 kg. Zvona su salivena u Zagrebu. Također, u crkvi se nalazi kameni oltar izrađen od majstora Martina Štefančića i postavljen 1926. Crkva je umjetnički oslikana 1998., a vitraji su izrađeni u umjetničkoj radionici u Somboru 2009.

Sl. 8. Crkva Uzvišenja Svetog Križa
(izvor: <http://www.visitslavonija.hr>)

5.6. Kuća Brlićevih

Obiteljska kuća izgrađena je krajem 18. stoljeća na glavnom gradskom trgu. Godine 1882. nestaje u požaru te se na njezinom mjestu 1885. gradi moderna neoklasicistička jednokatnica, danas spomenik kulture pod zaštitom (sl. 9.). „U autentičnom povijesnom ambijentu doma Brlićevih stvarale su i nalazile nadahnuće za svoje mnogostrane interese

³² <http://opcina-oprisavci.hr>, 4. prosinca 2017.

ličnosti koje su značajno pridonijele javnom, kulturnom i političkom životu Broda i Hrvatske: Ignjat Alojzije Brlić, pisac i jezikoslovac, Andrija Torkvat Brlić, publicist i političar, Fani Brlić, rođena Daubachy, slikarica, te Ivana Brlić-Mažuranić, književnica. Bogata knjižnica, jedna od najznačajnijih u Hrvatskoj u 19. st. i arhiv s vrijednom prepiskom i izvornom građom - stoljetno obiteljsko naslijeđe, danas su vrijedan dio nacionalne kulturne baštine.³³ U prizemlju obiteljske kuće Brlić nalaze se izložbeni saloni „Vladimir Becić“, pri Galeriji umjetnina grada Slavenskog Broda, u kojima se održavaju izložbe.

Sl. 9. Kuća Brlićevih

(izvor: <https://www.tzgsb.hr>)

5.7. Spomen-dom Dragutina Tadijanovića

Dana 4. listopada 2009. u palači Horvat otvoren je Spomen-dom Dragutina Tadijanovića povodom 104. godišnjice pjesnikova rođenja. Spomen-dom po svojem idejnom rješenju pokušava dočarati ambijentalne vrijednosti svake sobe iz pjesnikova zagrebačkog stana u Gajevoj ulici. Sobe su uređene zanimljivim elementima autentičnog namještaja, u njima je bogata arhiva, rukopisi, skulpture, izloženo je 500 crteža, fotografija, pisama, 5000 knjiga i umjetnina, koji posreduju na taj način između nas i vremena u kojem je pjesnik živio

³³ <https://www.tzgsb.hr>, 18. rujna 2017.

(sl. 10.). Tu je sve što je krasilo Tadijanovićeve zagrebački stan, od radnog stola koji je projektirao kipar Ivan Meštrović, pisaćeg stroja na kojem je pisao od doba svojeg mladenaštva do zadnjih dana života, štapa kojim se u starosti pomagao pri hodu, kreveta u kojem je spavao te naslonjača u kojem se odmarao.³⁴

Sl. 10. Spomen-dom Dragutina Tadijanovića

(izvor: <http://www.visitslavonija.hr>)

5.8. Galerija Ružić

Galerija Ružić nalazi se u obnovljenom dijelu barokne Tvrđave, gdje su na oko 1800 četvornih metara prostora izložena djela koja je rodnom gradu potkraj života 1993. darovao kipar i slikar Branko Ružić te drugi suvremeni hrvatski umjetnici.

Branko Ružić rodio se 4. ožujka 1919. u Slavonskom Brodu. Diplomirao kiparstvo 1944. i slikarstvo 1948. na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, na kojoj je predavao od 1961. do 1985. Stvarajući kiparska djela, istodobno arhetipska i suvremena, zauzima istaknuto mjesto u hrvatskom suvremenom kiparstvu.³⁵

U Galeriji se može razgledati više od 400 umjetnina iz vrijedne zbirke hrvatskog kipara i slikara Branka Ružića te njegovih suvremenika i prijatelja (sl. 11.). U izložbenom salonu Galerije se, uz kostimirane lutke graničarskih vojnika u prirodnoj veličini, nalazi i

³⁴ <http://www.gugsb.hr>, 4. prosinca 2017.

³⁵ <http://www.gugsb.hr> 04. prosinca 2017.

maketa tvrđave koja u potpunosti dočarava vojnički život na granici Austro-Ugarskog Carstva u 18. i početkom 19. stoljeća.³⁶

Sl. 11. Galerija Ružić
(izvor: www.visitslavonija.hr)

5.9. Glavni gradski trg

Glavni gradski trg Slavonskog Broda, koji danas nosi ime hrvatske književnice Ivane Brlić-Mažuranić, izdvaja se s dvije osobnosti. Prvo, on je izraziti primjer građanskog trgovišta, bez gradske vijećnice, župne crkve ili nekih drugih, na trgovima uobičajenih javnih zgrada. Druga osobitost glavnog trga jest ta da se stjecajem okolnosti našao na rubu grada i služio kao glavno trgovište građanstvu i posadi barokne tvrđave. Sama ploha trga dobila je svoj sadašnji oblik osamdesetih godina prošlog stoljeća, a srednjovjekovni stil arhitekture trga govorio je kako o trovačkom usponu brodskih žitelja tako i o njihovom pripadanju europskom kulturnom i civilizacijskom krugu.³⁷

Na jugozapadnom bloku zgrada glavnoga gradskog trga je u „ublaženom“ baroknom stilu 1907. izgrađena je katnica obitelji Dielia. Odmah do nje nalazi se kuća najpoznatije brodske obitelji Brlić koju je izgradio Ignjant Brlić 1874./75.

Zahvaljujući suodnosima grada i tvrđave, nastala je tzv. Produžena Starčevićeva ulica

³⁶ Na istome mjestu.

³⁷ Rem, Vladimir i Šrbašić, Josip (1998.), nav. dj., str. 123.

kao sastavni dio glavnog trga. Tu je nekada dominirala neobarokna katnica obitelji Radosavljević. Zgrada je bila jedno od najistaknutijih ostvarenja neobarokne arhitekture u Hrvatskoj. Srušena je tijekom jednog od brojnih avionskih bombardiranja grada u Drugom svjetskom ratu.

Srednji blok zapadne strane glavnog trga arhitektonski je možda najvrjedniji. Prvu katnicu, najotmjeniju u fundusu trga, sazidao je bogati trgovac Jakob Kohn. I trgovačko – poslovna prizemnica u nastavku je njegovo vlasništvo. U sredini bloka nalazi se katnica austro – ugarskog generala Maksimilijana Rakasovića. Zadnja u bloku je katnica trgovca i predsjednika Mihajla Lackovića.

Preko puta Lackovićeve palače, 1921. započeta je gradnja monumentalne zgrade Prve hrvatske štedionice. Zgrada je stradala u bombardiranju za vrijeme Drugog svjetskog rata, a srušena je do temelja 1950.

Na sjevernom bloku istočnog dijela glavnog trga u prvom planu se nalazi dvokatna zgrada nekadašnje Građanske pučke učione (1875.), potom Gimnazije (1918.) i Strojarskog fakulteta (1980.)³⁸

5.10. Državni arhiv u Slavenskom Brodu

Osnovan je 16. ožujka 1959. Odlukom Narodnog kotara Slavenskog Broda i Nove Gradiške. Arhiv je u Slavenskom Brodu, a iste godine osnovani su i sabirni centri u Požegi i Novoj Gradiški, koji su 1978. dobili status odjela.³⁹

Najteže razdoblje Arhiv je doživio za vrijeme Domovinskog rata, a osobito 1992. Sukladno odredbama Ministarstva kulture i prosvjete Republike Hrvatske, poduzimane su sve neophodne mjere zaštite, a najvrjednije arhivsko gradivo dislocirano je iz Broda.

„U Arhivu se trenutno čuva 3500 tekućih metara arhivskog gradiva za razdoblje od 1746. – 1990. Ono se odnosi na područje uprave, sudstva, prosvjete, kulture, zdravstva, privrede, bivših političkih organizacija i raznih udruga građana.“⁴⁰

5.11. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje

Podružnica je odjel Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu. Osnovana je 26. lipnja

³⁸ Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (1998.), nav. dj., str. 125.

³⁹ Isto, str. 126.

⁴⁰ Na istome mjestu.

1996. To je znanstvena ustanova za istraživanje krajeva istočnih hrvatskih zemalja, Slavonije, Srijema i Baranje od antike do suvremenog doba.⁴¹

Iako je s radom počela 1996., podružnica je samostalno ili u suradnji izdala nekoliko vrijednih publikacija, a njezini znanstvenici objavili su niz članaka i drugih priloga u domaćim i inozemnim časopisima. Osim potrebnim radnim prostorom, solidnom tehničkom opremom, Podružnica raspolaže i s vrlo vrijednom knjižnicom od preko 60.000 svezaka koji su dostupni i vanjskim korisnicima.

5.12. Gradska knjižnica

Gradska knjižnica „Slavonski Brod“ osnovana je 1. svibnja 1948. Utemeljena na tradicijama javnog knjižničarstva u ovome gradu još iz druge polovice 19. stoljeća, ova ustanova kulture je u svojem dinamičnom razvoju djelovala na više lokacija da bi se, nakon teških oštećenja u ratnim razaranjima Broda iz okupirane bosanske Posavine tijekom Domovinskog rata, te poslije temeljite obnove, ponovno, početkom 1998. vratila u svoj prostor na obali Save.

Radovi na sanaciji Knjižnice trajali su dvije godine. Izvođač radova bio je Zavod za suradnju iz Slavonskog Broda, a financijska sredstva za ove svrhe osigurali su Ministarstvo Republike Hrvatske, Grad Slavonski Brod i Županija brodska – posavska.⁴²

Knjižnica raspolaže knjižnim fondom od 120.000 svezaka, od kojih je gotovo polovica u slobodnom pristupu korisnicima.

5.13. Muzej Brodskog Posavlja

U Slavonskom Brodu 23. siječnja 1934. osnovan je Gradski i arheološki muzej, treći po redu u Slavoniji. Osnivač i prvi kustos Muzeja bio je Julije Hoffmann, veliki prikupljač muzealija i prvi donator Muzeja.

„Fundus muzeja je bio razvrstan u zbirke: numizmatičku, arheološku, zoološku, cehovsku, filatelističku, etnografsku, zbirku oružja i ratnih plaketa, slika i društva Broda, arhiv sa spisima Vojne granice, zemljišne knjige i knjižnicu.“⁴³

Muzej je prvotno smješten u Palaču Horvat, a zatim je 1952. preseljen u zgradu

⁴¹ Na istome mjestu.

⁴² Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (1998.), nav. dj., str. 126.

⁴³ Isto, str. 127.

Gradskog magistra, a 1954. mijenja naziv u Muzej Brodskog Posavlja (sl. 12.).

Danas je Muzej Brodskog Posavlja druga muzejska ustanova po veličini u Slavoniji. Smješten je u tri zgrade: Palaču Horvat, Gradski magistar i Muzejski – poslovni centar. Muzej posjeduje izuzetno bogatu geološko – paleontološku, arheološku, etnografsku, kulturno – povijesnu i galerijsku zbirku te vrlo vrijednu stručnu knjižnicu.

O zaštiti muzealija brine se restauratorsko – konzervatorska radionica osniva 1993. Značajni predmeti iz zbirke su: fosilni ostaci stepskog slona, ostave brončanih predmeta iz kasnog brončanog doba, rimska knemida, rimska vojnička diploma iz 71. g., slika Madone iz 16. stoljeća, zbirka oružja iz vremena Vojne granice, planovi tvrđave Brod, knjiga privilegija brodskim cehovima kraljice Marije Terezije, cehovske zastave, etnografski tekstil (vezene pokrivke, nošnje) i pokućstvo.

Sl. 12. Muzej Brodskog Posavlja

(izvor: www.visitslavonija.hr)

5.14. Muzej tambure

U kazamatu barokne brodske tvrđave u Slavonskom Brodu, 23. svibnja 2013., Brodska udruga tamburaša otvorila je Muzej tambure, koji je ujedno i prvi muzej tambure u svijetu. Začetnici Muzeja tambure su maestro Mihael Ferić, poznati brodski glazbeni pedagog i veliki poznavatelj tambure, te brodski vrsni majstor glazbala Mladen Jurković. Od samog početka, uz spomenuti dvojac, u projekt je uključen i Mladen Rakić, tajnik Brodske udruge

tamburaša.

U postavu se može vidjeti preko 60 ručno izrađenih tambura koje su se koristile u vremenskom rasponu od 120 godina (sl. 13.). Uz bogatu zbirku tambura postav je popraćen nizom dokumenata, fotografija i zvučnih zapisa koji bogato ilustriraju ovo tradicionalno hrvatsko glazbalo. Ovdje se nalazi i radionica u kojoj se izrađuju tambure, te se posjetitelji mogu upoznati s njezinim fazama izrade.

Muzej je dobio nekoliko nagrada u kategoriji Manji stalni tematsko-izložbeni postavi, a Udruga hrvatskih putničkih agencija – UHPA i turistički časopis „Way to Croatia“ dodijelili su mu nagradu za inovativni muzejski postav i atraktivan sadržaj prvog svjetskog muzeja tambure.⁴⁴

Sl. 13. Muzej tamburica

(izvor: <http://www.visitslavonija.hr>)

6. ETNOGRAFSKA SLIKA BRODA

Posljednja desetljeća 19. i početak 20. stoljeća u razvoju Broda nazivaju se „zlatnim dobom“. Cijena tog urbanog napretka bilo je, s jedne strane, nestajanje tradicijskih vrijednosti i, s druge strane, naseljavanje mnoštva stranaca u Brod. Do tada sav drven i po tome više nalik susjednim turskim gradovima, takav Brod uzmiče pred izgradnjom velebnih palača europskog standarda, izrađenih u stilovima historicizma i secesije.

Pred kraj 19. stoljeća starinsko agrarno stanovništvo Broda znatno se smanjilo, ali su

⁴⁴ <http://www.but.hr>, 4. prosinca 2017.

Brođani ostali strastveni vinogradari, jer imati vinograd bila je osobita čast i ponos. Imali su ga i bogati i siromašni. U vinograde bi se uputio gotovo cijeli Brod, tamo bi se pripravljaio paprikaš, vrtjelo janje na ražnju, veselilo, pjevalo i cijukalo, te bi se pucalo iz pušaka i mužara.

Isto tako, držanje krava i njihovih ispaša na gradskom pašnjaku Vijušu zadržalo se sve do pretvaranja to pašnjaka u ribnjak 1932. Čordaš bi zatrubio u rog krećući u smiraj dana s Vijuša, a krave se uputile u brodske ulice, znajući svaka svoju kuću.

Brod je bio tijesno povezan sa svojom ruralnom okolicom. Brod je bio župa za sela Varoš, Gornju Vrbu i Ruščicu. „Župljani ovih sela svakodnevno su imali kontakte s gradom: dolazeći na tržnicu – pijacu, dolazeći u dućane ili k brojnim majstorima tradicijskih obrta, raznoseći mlijeko, baveći se kirijanjem.“⁴⁵ Cure iz brodske župe pred oltarom su stajale u redu, one iz Ruščice i Vrbe desno kod oltara sv. Florijana, a one iz Varoša lijevo kod oltara Majke Božje. Na Tijelovo bi se cure nagizdale (sl. 14.), a na Katarinski vašar obvezatno se moralo doći kako bi se kupila zimska roba. Župljani su se krstili i vjenčavali u crkvi sv. Stjepana Kralja, a zakapali na brodskom roblju sv. Lovre.

Ta prošlost grada živi dijelom obnovljena u programima folklorne manifestacije „Brodsko kolo“, s kojom se ovaj grad ponosi.

Sl. 14. Djevojke iz Brodskog Varoša u svili i zlatu

(izvor: Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), *Brodsko – Posavska županija: povijesno – kulturni pregled s identitetom današnjice*

⁴⁵ Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (1998.), nav. dj., str. 36.

7. NOVA GRADIŠKA – KULTURNO-POVIJESNI SPOMENICI I USTANOVE KULTURE

Nova Gradiška je smještena u jugozapadnome dijelu istočne Hrvatske, drugi je grad po veličini u Brodsko – posavskoj županiji. Novoj Gradiški teritorijalno pripadaju četiri naselja, točnije Kovačevac, Nova Gradiška, Ljupina i Prvča.

Nova Gradiška utemeljena je 1748. te se naziva najmlađim hrvatskim gradom. Nastala je u okrilju Vojne granice te je kao takva bila centar pukovnije, čiji je osnovni zadatak bio obrana hrvatskih i ostalih europskih zemalja od turskih provala. Novo naselje izrađuje se na nekadašnjim livadama cerničkog vlastelinstva i franjevačkog samostana te u blizini starog srednjovjekovnog naselja Prvča.

Podizanjem novog naselja, odvija se i izgradnja glavnih prometnica. Sva stara naselja po okolnim brežuljcima moraju se manje ili više prisilno napuštati, a nove kuće i sela podižu se uz novoizgrađenu prometnicu na potezu Novska – Okučani – Oriovac. Ovaj zadatak započinje 1748. pukovnik Ljubibratić, a radovi su potrajali sve do 1788.⁴⁶

Novoizgrađeno naselje dobiva naziv Friedrichsdorf, kako bi se sačuvala uspomena na Friedricha Schmita, prvog pukovnika gradiške pukovnije i novog hrvatskog naselja. Međutim, ubrzo se uspostavilo da narod ne prihvaća strano ime, pa su novoizgrađeno naselje počeli nazivati Novom Gradiškom. Ovo ime postaje službeno od 1. studenog 1750., kada je gradiška pukovnija i njezino štabsko središte uvedeno u zemljišne knjige, te se pod tim nazivom održalo do danas.⁴⁷

Prve podignute zgrade u Novoj Gradiški bile su drvene, pa je sasvim razumljivo što nisu sačuvane do današnjih dana. Prva zidana zgrada bila je katolička crkva sv. Terezije, čija izgradnja započinje 1754. Tadašnja vladarica Marija Terezija doznačila je znatnu novčanu pomoć za izgradnju ove crkve, koja je podignuta na mjestu prvobitne drvene kapelice. Po svojim graditeljskim karakteristikama ovaj objekt pripada među najznačajnije spomenike sakralnog graditeljstva kasnog baroka Slavonije. Svakodnevni život u Vojnoj granici tekao je u skladu s naredbama koje su čitane ispred crkve sv. Terezije.

Bez obzira na namijenjenu vojnu ulogu u prošlosti, Nova Gradiška sve više postaje obrtnički i trgovački centar ovog dijela Slavonije. Vlasti Vojne granice i sami daju povlastice

⁴⁶ Žugaj, Vjekoslav (1992.), *Croatia – Nova Gradiška*, Nova Gradiška, str. 18.

⁴⁷ Na istome mjestu.

onim zanatlijama čije je znanje i umijeće neophodno za rast i razvoj ovog mladog hrvatskog grada. U periodu od 1755. do 1788., vlasti Vojne granice proglašavaju Novu Gradišku slobodnom vojnom općinom. S obzirom da je ratna opasnost od Turaka minula, dolazi do velikih javnih radova. Vršiti se isušivanje močvarnog zemljišta, iskorištavanje šuma, te sadnja drvoreda duda, potrebnog u procesu dobivanja svile. Prvi gospodarski obrt koji se izrađuje 1771. u Novoj Gradiški je velika predionica svile.⁴⁸ Usporedno s izgradnjom predionice, nastoji se osigurati stručna radna snaga, pa uprava Vojne granice svake godine šalje u Beč nekoliko mladića da se nauče svilogojstvu i drugim zanatima.

Uz razvoj obrta i podizanje prvih manufaktura, novi poticaj razvoja davala je i trgovina. Zahvaljujući carinskim zonama (Gradiška na Savi) vodi se živa trgovina i razmjena dobara sa susjednom Bosnom. Trgovina se posebice razvijala nakon sklapanja ugovora 1784. koji austrijskim državljanima omogućuje povlastice u trgovini. Slavonski graničar i seljak najčešće prodaje ili mijenja pšenicu, stoku, vosak, med, duhan, usoljenu ribu, rakiju, drvo, ovčju vunu, te krzno lisice, kune, vukova, zečeva i ostalu robu.

Oživljavanje obrtničke i trgovačke djelatnosti u kasnijoj etapi razvoja (XIX. st.) privlači njemačke i židovske doseljenike, koji ulažu svoj kapital u iskorištavanje i preradu prirodnih bogatstava novogradiškog područja.

Kao pozitivna posljedica ovoga gospodarskog razvoja uslijedila je želja svih stanovnika da se unaprijedi kulturni i prosvjetni standard svih stanovnika. Vlasti Vojne granice donose naredbu da se u sjedištu pukovnije otvori makar jedna učionica. Bez obzira na prvobitne poteškoće, prosvjetni kadar ovih prvih škola, koji je sastavljen od vojnog osoblja i franjevac iz obližnjeg samostana u Cerniku, nastoji da se u školama provede opismenjavanje.

Državnim troškom uzdržavane su učionice u Novskoj, Novoj Gradiški, Okučanima i Oriovcu. Nova škola podignuta je 1894. po tada najmodernijim standardima graditeljstva. Nacrt za ovu školsku zgradu (danas zgradu Gimnazije) izradili su arhitekti iz Leipziga, Ludwig i Huelzner.⁴⁹

Novo poglavlje povijesti Nove Gradiške i njezinih stanovnika započinje 1881., kada se ukida Vojna granica, a ovaj kraj ponovno ulazi u sastav Civilne Hrvatske i nadležnost Hrvatskog sabora.

⁴⁸ Isto, str. 19.

⁴⁹ Na istome mjestu.

7.1. Tvrđava Stara Gradiška

Stara Gradiška danas je maleno mjesto smješteno na jugozapadu Brodsko-posavske županije uz rijeku Savu. Naime, Staru Gradišku obilježava barokna tvrđava koja se, poput brodske, počela graditi 1715. Za razliku od brodske, ova je svojim zidinama i bastionima, svojom zvjezdastom strukturom obuhvatila i civilno naselje te je stoga pripadala među najznačajnije i najskladnije gradske jezgre hrvatskog baroka.⁵⁰

Tvrđava je srušena 1762. i na njezinu je mjestu 1765. podignuta nova granična utvrda s kazamatima (sl. 15.). Imala je sedam bastiona s bedemima i jednom ugaonom kulom. Pri gradnji te nove tvrđave iseljena je većina stanovništva i utemeljena su susjedna sela – Donja, Gornja i Nova Varoš. Istodobno se u krugu tvrđave počela graditi nova vojarna. Gradiška je postala sjedište pješačke pukovnije, koja će se poslije proslaviti u brojnim austrijskim ratovima tijekom 18. i 19. stoljeća. Utvrda se počela nazivati Stara Gradiška i postala je vojni komunitet s ograničenom samoupravom i pod vojnim zapovjedništvom. S vremenom je u njoj potpuno nestalo civilno stanovništvo, a posljednji su otišli franjevci koji su se 1787. preselili u Cernik. Samostan je pretvoren u vojarnu, a crkva je srušena 1948. Od 1799. nekadašnja je jaka i suvremena tvrđava postupno pretvorena u kaznionicu, a to je u cijelosti postala 1874. Najveći je dio tvrđave srušen 1925., samo je uz Savu sačuvan jugoistočni dio, koji se nazivao „Kulom“. Stara je Gradiška bila zatvorom sve do 1991. Danas je to napola razrušen i napušten prostor koji se djelomično rabi kao skladište ili manji pogoni. Od negdašnjega važnog i strateškog prijelaza preko Save i goleme tvrđave koja ga je štitila ostali su samo jadni i neznatni ostaci.⁵¹

Od 1991. zatvor je ukinut, tako da bi se tvrđava mogla prenamijeniti svrsi razvoja turizma i lokalnog gospodarstva, napose stoga što se nalazi nedaleko jednog od najprometnijih graničnih prijelaza između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

⁵⁰ <http://academi.bike>, 29. studenoga 2017.

⁵¹ <http://www.casopis-gradjevinar.hr>, 29. studenoga 2017.

Sl. 15. Tvrđava Stara Gradiška
(izvor: <http://www.visitslavonija.hr>)

7.2. Crkva sv. Terezije

Radovi na izgradnji novog naselja počeli su 1. svibnja 1748. Najstarija gradska jezgra je četverokutni trg (danas Trg kralja Tomislava) na kojem su podignute prve drvene građevine. Nažalost, od te prvobitne Nove Gradiške nema traga. Izgradnja današnjega grada započela je 1756., kada se počela graditi zidana jednobrodna kasnobarokna crkva sv. Terezije (sl. 16.).

Ovaj najstariji spomenik vjere, kulture i trajanja Nove Gradiške je jednobrodna građevina s trostranim svetištem, izgrađena u baroknom slogu, a posebnost čini zvonik sa specifično oblikovanom kapom koja je izvedena u opeci s cementnom oplatom u vidu piramide s valovitim i izvučenim bridovima. Sav inventar crkve uglavnom je baroknog karaktera, kao što su relikvijar iz 18. stoljeća, krstionica iz 1830. i dr.⁵² Gradnja ove crkve trajala je čak devet godina, kada je 1765. konačno izgrađen toranj koji je zbog svojeg osebujnog jedinstvenog oblika postao legendom u predaji, a i u pisanim tragovima. Ovakav crkveni toranj jedinstven je u ovom dijelu Europe. Od 1765., kada je osnovana Gradiška graničarska župa, do 1829. kada je sagrađena nova velika župna crkva sv. Stjepana (od 1982. Bezgrešnog Začeca Blažene Djevice Marije), sa skoro 6000 katolika bila je jedna od najvećih

⁵² Valentić, Feliks (1998.), *Novogradiški spomenar*, Nova Gradiška, str. 35.

župa u Zagrebačkoj biskupiji. Nakon nekog vremena uz crkvu je izgrađena i velika zgrada za potrebe župnog ureda.. Ova crkva je po svojim graditeljskim karakteristikama značajan spomenik sakralnog graditeljstva kasnog baroka u Slavoniji.

U Domovinskom ratu crkva je pogođena s dva neprijateljska projektila, jedan je razorio krov s južne strane, a drugi lijevu stranu pročelja. Oštećenja su bila velika, a obnova je počela 1994. i završila 2010., nakon opsežnih istraživačkih, građevinskih i restauratorsko – konzervatorskih radova. Uz napomenu da su restaurirane i orgulje, pa je crkva postala, uz osnovnu sakralnu namjenu, značajno mjesto u gradu za brojna kulturna događanja, koncerte i izložbe.

Sl. 16. Crkva sv. Terezije

(izvor: <http://www.visitslavonija.hr>)

7.3. Crkva Bezgrešnog Začeca Blažene Djevice Marije (nekada crkva sv. Stjepana)

Crkva sv. Stjepana počela se graditi 1811., ali je izgradnja obustavljena zbog nedostatka sredstava. Radovi na izgradnji nastavljeni su tek 1819., nakon posjeta cara Franje I., koji je tom prigodom poklonio 14.000 forinti za dovršenje crkve i dozvolio da se pet starih topova upotrijebi za lijevanje velikog zvona. Izgradnja crkve dovršena je tek 1828., dakle nakon skoro 20 godina. Bila je to jedna od najvećih i najvrjednijih sakralnih građevina,

značajan primjer spomenika crkvene umjetnosti u prvoj polovici 19. stoljeća.⁵³

Crkva je jednobrodna građevina s istaknutim klasicističkim arhitektonskim detaljima i s poligonalnim svetištem i zvonikom koji se izdiže iz glavnog pročelja (sl. 17.). Restaurirana je 1899., a 1900. oslikana vrijednim freskama Celestina Medovića. Od 1982. crkva nosi ime Bezgrešnog Začeca Blažene Djevice Marije.⁵⁴

*Celestin Medović (1857. – 1920.) bio je jedan od najpoznatijih slikara svoga doba, izuzetno nadaren i izučen slikar, dobro obrazovan upravo na ikonološkom području, jer je i sam bio svećenik. Iza njega je do tada već bio velik uspjeh na Milenijskoj izložbi u Budimpešti, ne manje priznanje na međunarodnoj izložbi u Kopenhagenu, a iste godine kada je slikao u Novoj Gradiški (1900.), izlagao je i Svjetskoj izložbi u Parizu. Gradiška je, dakle, dobila u Medoviću vrhunskog umjetnika koji je, što je u ono doba bila rijetkost, bio podjednako vrstan u svim granama slikarstva jer se isticao u povijesnom i crkvenom slikarstvu, slikanju krajolika, portreta i mrtvih priroda.*⁵⁵

Crkva je oštećena u Domovinskom ratu te kasnije potpuno obnovljena. Dominira panoramom Nove Gradiške, a njezin zvonik visok je 56 m, duga je 38,70 m i široka 14,60 metara.⁵⁶

Sl. 17. Crkva Bezgrešnog Začeca Blažene Djevice Marije (fotografirala Ornela Oršulić)

⁵³ Valentić, Feliks (1998.), nav. dj., str. 31.

⁵⁴ Valentić, Feliks (2014.), *Novogradiška povjesnica*, Nova Gradiška, str. 18.

⁵⁵ Isto, str. 90.

⁵⁶ Valentić, Feliks (2008.), *Zavičajna spomenica*, Nova Gradiška, str. 34.

7.4. Crkva sv. Petra i Franjevački samostan u Cerniku

Prvotna franjevačka drvena rezidencija bila je izgrađena potkraj 17. stoljeća, a zidanje današnjeg samostana počelo je 1728. Drvena franjevačka rezidencija postojala je dok nisu izgrađeni južno i zapadno samostansko krilo. Tlocrtnu koncepciju samostana s unutarnjim dvorištem (klaustrom) čine tri šira krila, podijeljena na hodnike i nizove prostorija te četvrto, uže sjeverno krilo uz crkvu, samo s hodnicima.

Po završetku samostana započeta je izgradnja crkve sv. Petra te podizanje krovne konstrukcije koja je bila pokrivena hrastovim daskama. Crkva je tada imala 7 oltara i 5 zvona te bila opremljena svim potrebnim inventarom te ukrašena brojnim kipovima i slikama svetaca. Taj prvobitni inventar i danas predstavlja kulturno-povijesnu vrijednost i ima status spomenika kulture (sl. 18.).

Istočno krilo podiže se od 1753., a u tom periodu uređen je i samostanski refektorij (blagovaonica) i klaustar s ugrađenim sunčanim satom. Iz istog perioda potječu i orgulje koje su dopremljene iz našičkog samostana. U samostanskoj knjižnici čuvaju se i crkvene knjige samostana u Staroj Gradiški koji je ukinut 1787. Upravo zbog ovih vrijednosti samostan franjevaca u Cerniku bio je od početka rata na neprijateljskoj meti, a teška oštećena učinjena su na krovu crkve, klaustaru samostana i južnom krilu samostana.⁵⁷

Crkva posjeduje muzej, a u njezinom stalnom postavu nalaze se brojni arheološki ostaci s područja biblijskih zemalja, od prapovijesti do turskog razdoblja, kao i predmeti vezani uz svakodnevni život tih krajeva. Izložba u svome postavu ima i niz izdanja Biblija, od replika najstarijih rukopisa na izvornim jezicima do primjeraka hrvatskih prijevoda biblijskog teksta, ali i iznimno vrijednu kulturno-povijesnu knjižnicu koja se ponosi s dvije iznimno rijetke inkunabule, ali i oko pet tisuća knjiga ne samo religijskog sadržaja nego i s područja umjetnosti, književnosti, medicine i prirodosnanstva.

⁵⁷ <http://tzgng.hr>, 29. studenoga 2017.

Sl. 18. Crkva i samostan u Cerniku

(izvor: <http://tzgng.hr>)

7.5. Dvorac u Cerniku

Ova utvrda potječe iz 16. stoljeća, a današnji oblik dobiva nakon adaptacije početkom 18. stoljeća. Naime, dvorac Kulmer-Marković podignut je na mjestu nekadašnje srednjovjekovne tvrđave iz 1372. Osmanlije su u tvrđavi imale oružarnicu, žitnicu, begov dvor, sjedište dizdara (gradskog zapovjednika) i malu džamiju. U tvrđavu se ulazilo preko podiznog mosta.

Austrijska vojska proširila je staru tvrđavu s obrazloženjem kako to čine da je Turci ne bi mogli ponovno osvojiti ako uđu u Slavoniju. Tvrđavu je potom djelomično dao obnoviti barun Maksimilijan Petraš. Nakon što 1756. posjed kupuje plemićka obitelj Marković, počela je barokna obnova tvrđave pri kojoj se ona pretvorila u plemićki dvorac (sl. 19.). Na tu obnovu podsjeća grb obitelji Marković nad ulazom u dvorac.⁵⁸

Početkom rata ova zgrada bila je propisano označena međunarodnim simbolima, koji sugeriraju napadaču da je riječ o spomeniku kulture. Usprkos tome, uslijedio je napad iz

⁵⁸ <http://www.cernik.hr>, 29. studenoga 2017.

zraka, a krhotine bombi u potpunosti su uništile zaštitnu ogradu utvrde s kamenim portalom iz 18. stoljeća. Brojna oštećenja od krhotina granata evidentirana su na krovu i fasadi dvorca.

Sl. 19. Kulmerov dvorac u Cerniku

(izvor: <http://www.cernik.hr>)

7.6. Prve javne zgrade

Među prvim značajnim javnim zgradama tu je i „stari sud“, jednokatnica s trijemom i arkadama u prizemlju (sl. 20.). Ovaj kasnobarokni vojni objekt ima vrlo jednostavne konture bez fasadnih dekoracija, ali s atraktivnim „boltama“. Sa svojom dužinom od 40 m, bila je to najveća javna zgrada u novogradiškoj pukovnici podignuta u drugoj polovici 18. stoljeća.⁵⁹

Južnu stranu suda zatvarala je graničarska vojarna. Nakon ukinuća Vojne granice ova vojna zgrada pretvara se u poštu, a u svojem dvorištu ima gostionicu, kovačnicu te konjušnicu za izmjenu zaprega poštanskih kočija.

Na istočnoj strani trga izgrađene su također zgrade vojne namjene, a na sjevernoj, odnosno sjeveroistočnoj strani trga podignuta je u to vrijeme, u drugoj polovici 18. stoljeća, pravoslavna crkva, od drvene građe u romanskom stilu. Izgradnja je završena 1758., a zvonik 1773.

⁵⁹ Valentić, Feliks (1998.), nav. dj., str. 29.

S obzirom da je Nova Gradiška podignuta kao vojno naselje, središte Gradiške graničarske pukovnije broj 8, kao i spomenute prve javne zgrade i prostrani središnji gradski trg oko kojeg su one podignute, imao je tada isključivo vojnu namjenu, bio je vojno vježbalište, odnosno kako bi se tada reklo „Exserzier Platz“. Nakon ukidanja Vojne granice na tome mjestu podignut je gradski park i uređen prema uzoru na „engleske“ parkove.⁶⁰

Sl. 20. Općinski sud (tzv. stari sud)
(fotografirala Ornela Oršulić)

7.7. Gimnazija

Uz gore spomenutu crkvu, u nekadašnjem pukovnijskom vrtu koncem 19. stoljeća izrađena je vrlo lijepa velika zgrada Više pučke škole, kasnije gimnazije. Izgradnja je počela 1894., a 1. rujna 1896. održano je svečano otvaranje nove školske zgrade. Novogradišćani su odmah izrazili želju za osnivanjem gimnazije, ali je do toga došlo nakon upornih nastojanja tek 1919. Naime, gimnazija je osnovana Naredbom Povjerenstva za prosvjetu i bogoštovlje u Zagrebu 31. siječnja 1919. Peti i šesti razred Visoke pučke škole pretvoreni su u prvi i drugi razred gimnazije. Novogradiška Gimnazija bila je tada jedina srednjoškolska ustanova koju su pohađali ne samo učenici iz novogradiškog kraja nego i iz područja Novske, Bosanske Gradiške, Pakraca i Kutine (sl. 21.). Tako je bilo sve do početka Drugog svjetskog rata, pa i desetak godina nakon njegova završetka. Gimnazija počinje s radom 5. ožujka 1920., a

⁶⁰ Valentić, Feliks (1998.), nav. dj., str. 29.-30.

pohađalo ju je 126 učenika. Školske godine 1921./1922. novogradiška Gimnazija je imala četiri niža razreda, a tek godinu dana kasnije, 17. veljače 1923., donesena je odluka o pretvaranju niže u višu gimnaziju, odnosno o otvaranju 5. do 8. razreda. Prva velika matura ili viši tečajni ispit održan je u lipnju 1926., a pristupilo joj je 28 učenika i učenica.⁶¹

Sl. 21. Opća Gimnazija Nova Gradiška

(izvor: <http://gimnazija-nova-gradiska.skole.hr/>)

7.8. Gradski muzej

Gradski muzej osnovan je 1999. integracijom Zavičajnog muzeja koji je osnovan 1971. i Galerije Kerdić. Smješten je u klasicističkoj građanskoj kući iz 19. stoljeća, koja pripada najstarijim građevinama u gradu, a izgrađena je u zaštićenoj povijesnoj jezgri (sl. 22.).

Kulturno-povijesna zbirka raspolaže s građom od 14. do 20. stoljeća: građanskim i plemićkim pokućstvom, oružjem, obrtničkim predmetima, ljekarničkom građom dviju gradskih ljekarni, one iz prve polovice i iz sredine 20. stoljeća, te građom novije povijesti.

U Etnografskoj zbirci čuvaju se tekstil, namještaj, glazbala, lončarija i ostala građa vezana za seoski život novogradiškog kraja te dijelom pakračkoga, požeškoga i novljanskog kraja u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća.

„Zbirka umjetnina posjeduje slike, crteže, grafike, skulpture značajnih hrvatskih autora

⁶¹ <http://gimnazija-nova-gradiska.skole.hr/>, 10. listopada 2017.

20. stoljeća (F. Kulmera, Ž. Hegedušića, N. Reisera, I. Friščića, D. Babić, D. Jelavića, M. Berbera i dr.) te malu zbirku osobnih predmeta, kao i medalje i plakete jednoga od najpoznatijih hrvatskih medaljera i kipara Ive Kerdića (1881. - 1953.), rođenoga u obližnjem Davoru.⁶²

Sl. 22. Gradski muzej
(fotografirala Ornela Oršulić)

7.9. Gradska knjižnica

Gradska knjižnica osnovana je 1. siječnja 1947., te potiče i širi opće obrazovanje svojih korisnika, stručni i znanstveni rad, a posebice se zalaže za afirmaciju čitanja i stjecanje navike korištenja brojnih dodatnih knjižničnih usluga.

Gradska knjižnica svoje programe realizira kroz tri programske cjeline: posudbeni odjel za odrasle sa službom za nabavu, obradu i zaštitu knjižnične građe, studijski odjel s čitaonicom i prostorom za zavičajnu građu (Zavičajna zbirka) te odjel za djecu i mladež s multimedijalnim kutkom.⁶³

7.10. Pučko otvoreno učilište „Matija Antun Relković“

Pučko otvoreno učilište „Matija Antun Relković“ Nova Gradiška ustanova je za

⁶² <http://hvm.mdc.hr>, 10. listopada 2017.

⁶³ <http://tzng.hr>, 12. listopada 2017.

kulturu i obrazovanje, a svoju djelatnost obavlja kao javnu službu. Učilište djeluje od 1963., utemeljeno kao Centar za kulturu i obrazovanje odraslih. Godine 1968. učilište je preimenovano u Narodno sveučilište „Matija Antun Relković“, a od 1997. djeluje kao Pučko otvoreno učilište „Matija Antun Relković“ (sl. 23.). Učilište je redovita članica Hrvatske zajednice pučkih otvorenih učilišta. Ovo je mjesto na kojemu stanuje kultura grada, ali i mjesto događanja predstava, kao i brojnih, različitih kulturnih događanja u organizaciji udruga u kulturi.⁶⁴

Sl. 23. Pučko otvoreno učilište „Matija Antun Relković“

(izvor: <http://tzgng.hr>)

8. ETNOLOŠKE POSEBNOSTI NOVOGRADIŠKOG KRAJA

Nakon progona Turaka iz Slavonije novogradiški prostor bio je podijeljen na dva dijela, na upravno područje koje je pripadalo Vojnoj granici te prostor koji je pripao civilnoj upravi Požeške županije. Upravo su zbog ovih povijesnih razloga stanovnici na prostoru Vojne granice stekli naziv graničari, za razliku od stanovnika Provincijala koji su ponijeli naziv Pauri (njem. Bauer – seljak). Granica ovih dvaju upravnih prostora nalazila se sjeverno od Nove Gradiške pa su sela Cerničke župe pripadala Provincijalu, dok je selo Mala, danas dio grada, bilo podijeljeno na Graničarsku i Cerničku Malu.

Austrijske vlasti su svojim naredbama uređivale i regulirale napredak i razvoj seoskih

⁶⁴ <http://www.poumar-ng.hr>, 12. listopada 2017.

zajednica, čime su oblikovale i unijele nove navike, što je imalo odraza u tradicijskoj kulturi življenja.

Sela uokolo Nove Gradiške u 18. i 19. stoljeću izgrađena su pod konac, a kuće i mjesne kapelice načinjene su od drva. Tradicijski način izgradnje slavonskih ušorenih sela u novogradiškom kraju zadržao se do danas, no tradicijski oblik gradnje kuća znatno se promijenio. Krovovi kuća početkom 20. stoljeća bili su većinom prekriveni šindrom koju je nakon Prvog svjetskog rata zamijenio biber crijep. U novogradiškom je kraju drugom polovinom 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća radio velik broj ciglana čiji su najvećim dijelom vlasnici bili doseljeni Talijani. Snažan razvoj ciglarstva pridonio je brzom promijeni tradicijskih građevinskih materijala (drva, nepečene zemlje, cigle, šindre i slame) koje je zamijenila kvalitetnija pečena cigla i crijep.⁶⁵

Potpukovniku Becku polovicom 18. stoljeća bila je povjerena briga oko ustrojenja i podizanja novog štabnog mjesta (Friedrichsdorf od 1748.-1750., a potom Nova Gradiška) i izgradnja nove ceste kroz pukovnju. Radnju kuća koje je Beck započeo uz obje strane nove ceste i preseljenje sela rasutih po brežuljcima, nastavio je pukovnik Jerko Ljubibratić. Domaće je stanovništvo ovom preseljavanju pružilo snažan otpor, no uz drum su ipak formirana nova sela. U znak poruge ovom činu novooblikovana sela mještani su prozvali Ljubibratićevim selom. Sela koja su tada ustrojena postoje i danas. Još se i danas kod starijih stanovnika za štabno i upravno sjedište Novu Gradišku može čuti naziv štop, koji je proizašao iz riječi štab. Seljaci novogradiške okolice još su početkom 20. stoljeća najviše uzgajali pšenicu, raž, ječam, zob i proso, a u vrtovima povrće za vlastitu prehranu. Egzistenciju sela smještenih na obroncima Psunja i Požeške gore u to vrijeme je osiguravalo vinogradarstvo.

U 18. stoljeću carske su vlasti na prostoru Slavonije uvele svilogojstvo kao zasebnu granu narodnog gospodarstva. Svilarstvo je u novogradiškom kraju zauzelo važno mjesto. Dana 12. svibnja 1776. izrađen je plan i dano odobrenje za izgradnju predionice svile u Novoj Gradiški. Od prodaje galeta (kokona) dudovog svilca koje su uzgajali seljaci, početkom 19. stoljeća gradiška je pukovnija podmirivala sav svoj porez. Polovicom 19. stoljeća novogradiška je manufaktura svile bila za tadašnje uvjete moderno opremljena sa 64 kotla i isto toliko čekrka, a nalazila se u vlasništvu erara. Novogradiška svilana bila je u to vrijeme na prostoru Slavonije druga po veličini. U manufakturnim postrojenjima sezonski posao nalazile su mlade seoske žene, djevojke, pa i dvanaestogodišnje djevojčice iz okolnih sela.⁶⁶

⁶⁵ Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), nav. dj., str. 46.

⁶⁶ Isto, str. 6.

Uzgoj dudovog svilca na novogradiškom području zadržao se do 60-ih godina 20. stoljeća. Ova nova gospodarska grana načinila je čvrstu vezu između seoskog stanovništva i manufakture proizvodnje svile i u narodnu tradiciju unijela novu vrstu tkanine.

Svilena su tkanja rabljena za izradu ručnika, stolnjaka, ponjava, rukava, fertuna, pola oko vrata i suknji (sl. 24.). Roba od buba svile smatrala se gizdom, a većinom se oblačila za Duhove, Tijelovo i o većim blagdanima. Za ukrašavanje svilenih predmeta rabljene su ostale niti svile, dok su ukrasni motivi izvedeni krpanjem zlatnim nitima i kupovnom svilom u boji, tehnikom veza po pismu i preko kartona. Do polovine 19. stoljeća za ženske i muške rubine, kao i za ostale tekstilne predmete, koristilo se laneno tkanje. Drugom polovinom 19. stoljeća zahvaljujući snažnoj trgovini i razvoju manufakture u modu je ušla kupovna pamučna pređa.

Sl. 24. Ponjava tkana buba svilom (izvor: Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), *Brodsko – Posavska županija: povijesno – kulturni pregled s identitetom današnjice*)

U novogradiškim selima ženska rubina naziva se raznim imenima poput veženica,

krpanica, kličanica, skutara, a ukrašena je vezom na stražnjem dijelu skuta (krila) i na oplećku. Ona pripada starijem sloju tradicijske ženske odjeće graničarki koja se sačuvala u izvornom obliku do posljednjih desetljeća 19. stoljeća.⁶⁷

Bogatstvo, vrsta i boja ukrasa određivali su priliku za koju je nošnja napravljena i dob žene za koju je nošnja izrađena. Tako se izdvajaju ženske nošnje kao svečane, radne, žalobne, nošnje za djevojke, mlade udane snaše, žene srednjih godina i starije žene.

Temeljnu odjeću graničarskih žena činila su krila (skuti), oplećak, zaprega (vuneni tkani fertun), prsluk, tkanica, marama oko vrata, čarape, opanci i na odgovarajući način spremljena glava (sl. 25.). Kod djevojaka je frizuru činio perčin i coklanje, kod udanih žena glava se prekrivala šamijom i odgovarajućim maramama. U prvim desetljećima 20. stoljeća oplećak mijenja svoj kroj. Rukavi na oplećcima se sužavaju, a vratni izrez dobiva četvrtasti oblik.

Za rušnju (žalost) izvorno je nošena bijela krila, oplećak i marama bez ukrasa i crna vunena zaprega. U prvoj polovici 20. stoljeća bijelu žensku žalobnu rubinu zamjenjuje crna boja suknji, bluza, marama, fertuna koja postaje znakom žalosti.

Osnovne dijelove tradicijske odjeće muškarca činila je bijela tkana i na prsima bogato ukrašena košulja, široke gaće, crni, modri ili smeđi prsluk, crna ili smeđa kapa, mrki gunjac koji je ponekad ukrašen gajtanima i crvenom čohom, šareni obojci i opanci, a između dva svjetska rata i trobojna tkanica. Muške rubine su početkom 20. stoljeća izašle iz svakodnevne uporabe, a zamijenile su ih kupovne hlače, prsluk, sako i kaput.⁶⁸

Proces odumiranja tradicijskih oblika života počeo je polovinom 19. stoljeća snažnim razvojem manufakture i jačanjem raznih novonastalih obrta. Time je počeo veći proces migracije seoskog stanovništva u gradove.

⁶⁷ Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), nav. dj., str. 47.

⁶⁸ Na istome mjestu.

Sl. 25. Članovi KUD-a „Radinje“ iz Siča (izvor: Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), *Brodsko – Posavska županija: povijesno – kulturni pregled s identitetom današnjice*)

9. KULTURNE MANIFESTACIJE

Kao i drugdje, u gradovima i selima Brodsko – posavske županije održavale su se i još se uvijek održavaju raznovrsne kulturne manifestacije. Najpopularniji tip manifestacije jesu smotre. Prve su se smotre ovdje priređivale koncem tridesetih godina 20. stoljeća. Na njima su sudjelovali ogranci Seljačke sloge. Slične manifestacije su se održavale u Brodu i četrdesetih godina. Na njima je bilo i drugih sadržaja kao što su recitatori, likovnjaci, dramske predstave, orkestri i dr. Velik je medijski odjek imala manifestacija „Susreti kazališta Hrvatske“, čije su se predstave i većina popratnih programa održavali u dvorani tadašnjeg Spomen – doma „Đuro Salaj“ (danas Kazališno - koncertna dvorana „Ivana Brlić Mažuranić“) od 1974. do 1984. U tih deset izdanja ove vrhunske kazališne manifestacije, kroz 14 festivalskih dana po Susretu, prodefilirali su brodom scenom sva profesionalna kazališta Hrvatske s najboljim predstavama sezone te gostujuće kazališne kuće i ansambli iz drugih

republika tadašnje države.⁶⁹

„Brodsko glazbeno ljeto“ je manifestacija klasične i suvremene glazbe, a održava se u ljetnim mjesecima u crkvi Presvetog Trojstva, KKD „Ivana Brlić Mažuranić“ i na otvorenim scenama Trga Ivane Brlić Mažuranić te Tvrđave Brod. Na programu Brodsko glazbenog ljeta nalaze se glazbeno – scenska djela te koncerti orkestralne, komorne i solističke glazbe.

Manifestacija „U svijetu bajki Ivane Brlić Mažuranić“ potiče i promiče dječje stvaralaštvo odraslih za djecu kroz raznovrsne programe: kazališne i glazbeno – scenske predstave, likovne, literarne, plesne, novinarske i informatičke radionice, izložbe, maštaonice i pričaonice, promocije knjiga i slikovnica, susrete s književnicima i poetske večeri. Tematski su usmjerene na život i djelo velike hrvatske spisateljice Ivane Brlić Mažuranić, ali i na druge autore. Manifestacija je uvrštena u izuzetne svjetske projekte, a dobila je i potporu UNICEF-a te međunarodni značaj.⁷⁰

Smotra folklor „Brodsko kolo“ je manifestacija tradicijske kulture s najdužim vijekom neprekinuta trajanja. Programi su raspoređeni tijekom cijele godine u više priredaba i na više lokacija. Većina ih se održava u lipnju u Slavonskom Brodu, a ostali programi na drugim scenama i brodskim lokalitetima. Brodsko kolo je sustav smotri tradicijske glazbe koji čine: Smotra pučkih igrokaza, Smotra folklornih pjevačkih skupina Brodsko – posavske županije, Smotra koreografiranog folklor, Smotra dječjeg folklor, Vašar kolača uz folklor i program, Smotra Konjogojske udruge, Smotra izvornog folklor Brodsko – posavske županije, Revija hrvatskih narodnih nošnji i izbor najljepše Hrvatice u narodnoj nošnji te Hrvatska smotra svirača na tamburi samici. Brodsko kolo ima svoju biblioteku u kojoj objavljuje knjige iz područja etnologije, folklorne glazbe i melografije.⁷¹

„Smotra tamburaških sastava Brodsko – posavske županije“ je folklorno-estradna manifestacija koja je započela kao općinska smotra tamburaških sastava i orkestara 1981. u Donjim Andrijevcima, s ciljem okupljanja tamburaških orkestara i malih sastava, njegovanja i čuvanja tradicijske glazbene baštine te poticanja novoga glazbenog stvaralaštva skladanog na stihovima slavanskog govornog idioma i značajkama lokalne tradicijske glazbe.

„Brodifest“ je estradno – glazbena manifestacija festivalskog tipa čiji program čine novoskladane domoljubne pjesme. Djeluje od 1993. kao trodnevna manifestacija na kojoj nastupaju vokalni solisti i ansambli, tamburaški sastavi i orkestri te drugi instrumentalni sastavi. Glavnina se programa održava u Slavonskom Brodu, dio u Novoj Gradiški, a

⁶⁹ Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), nav. dj., str. 50.

⁷⁰ Isto, str. 51.

⁷¹ Na istome mjestu.

povremeno i u drugim mjestima Županije.⁷²

Od ostalih kulturnih manifestacija treba istaknuti Akvarelističku koloniju Sava, Smotru tradicijskih puhačkih glazbala, Novogradiško glazbeno ljeto, Izimaču u Beravcima i Smotru dječje folkloru u Sićicama

10. ZAKLJUČAK

Tema ovog diplomskog rada je kulturna baština Brodsko – posavske županije. Kao što sam već navela u uvodu, prvi dio rada odlučila sam posvetiti kulturnoj baštini općenito, kako bih čitatelje što bolje uvela u samo temu.

Iz rada možemo zaključiti kako se Brodsko – posavska županija počela razvijati još u prapovijesnom razdoblju, točnije starijem neolitiku, kada su se stvarala prva naselja. Uvjeti za življenje na Brodskom Posavlju bili su tada izuzetno povoljni.

Možemo reći kako je Brodsko Posavlje uvijek služilo u vojne i obrambene svrhe još od vremena Rimljana, preko turskih ophoda, Vojne granice, pa sve do novijeg doba. Najbolji dokaz tome su mnogobrojni nalazi pronađeni po cijelom Brodskom Posavlju kao što su rimska vojnička diploma i „knemida“, odnosno štitnik za donji dio noge, koji datiraju još iz vremena Rimljana. Nadalje, za vrijeme turskih pohoda izgrađene su utvrde za obranu, najbolji primjer je tvrđava u Slavanskom Brodu. Također, Vojna granica je imala snažan utjecaj na razvoj Nove Gradiške koja je prvenstveno nastala u vojne svrhe te kao takva bila centar pukovnije.

Što se tiče kulturno-povijesnih spomenika možemo zaključiti da ih je prilično. U Novoj Gradiški su to većinom crkve, dok je Slavonski Brod nešto raznolikiji. Dosta spomenika stradalo je u Domovinskom ratu, ali se s godinama većina njih popravila.

Kao studentica kulture i turizma, trebala bih dati osvrt i s turističkog gledišta. Naime, već je poznato da Slavonija ne živi od turizma, jako ga je malo i samo je pitanje koliko godina će proći da bi se takvo stanje promijenilo. To je zapravo žalosno jer Slavonija obiluje kulturom i tradicijom, ali i prirodnim ljepotama. Je li to zato jer nemamo more, koje je na prvome mjestu dolazaka turista u Hrvatsku, ili zbog loše organizacije i suradnje turističkih zajednica i lokalne samouprave. Iako Nova Gradiška i Slavonski Brod imaju dovoljno sadržaja ponudu turistima, nažalost oni nisu dovoljno eksponirani. Mišljenja sam da turističke zajednice i lokalne samouprave možda jesu motivirane poboljšati turističku ponudu, ali su

⁷² Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), nav. dj., str. 53.

ograničene financijskim sredstvima. S druge strane i povećan priljev kapitala možda ne bi u tolikoj mjeri utjecao na povećanje turističkih dolazaka, kao što bi to bio slučaj u nekom primorskom gradu. Što se tiče turističkih dolazaka u Brodsko – posavsku županiju, većinom se radi o nekadašnjim stanovnicima te županije koji su otišli za boljim životom i sada se smatraju posjetiteljima, odnosno turistima.

Oblici turizma koje bi bilo najplodonosnije razvijati na ovom području svakako su agroturizam i ekoturizam kojim bi se moglo promovirati povratak čovjeka prirodi, domaći prehrambeni proizvodi i tradicijski način života Slavonije. Nadalje, smatram da je jedna od bitnih stavki lošijeg razvoja turizma u Slavoniji svakako Domovinski rat. Proces oporavka nakon Domovinskog rata prilično je spor, pogotovo što se tiče ruralnih dijelova, gdje je vidljiva pustoš, kao i ratna oštećenja građevina. Također, mentalitet ljudi je još uvijek orijentiran na ratna zbivanja, što otežava bolju perspektivu razvoja.

Nažalost, na negativan razvoj turizma u Brodsko – posavskoj županije utječe i odlazak mladih i perspektivnih ljudi koji bi mogli pokrenuti razvoj turizma. Smatram da je tako masovni odlazak mladih iz županije postao više trend nego potreba, odnosno lakša opcija za boljim životom. Žalosno je da su slavonski gradovi sve više pusti, a potencijal za pokretanje boljeg života u Slavoniji svakako postoji.

Nije ipak sve tako sivo, zadnjih godina, iz osobnog iskustva, na području Nove Gradiške vidljivi su pozitivni pomaci. Obnovljene su ceste, gradski park, trg kralja Tomislava, otvoreno je nekoliko ugostiteljskih objekata, kao i rekreacijskih centara. Svakom godinom se više ulaže na bolju turističku ponudu, što je svakako pozitivan primjer za razvoj maloga grada kao što je Nova Gradiška. Upravo zbog toga, ne treba odustajati, ne treba odlaziti, nego se potruditi napraviti što bolji život generacijama koje dolaze, učiti ih voljeti svoje, poštivati kulturnu baštinu i tradiciju jer, ipak, Brodsko – posavska županija je prepuna narodnih običaja i tradicije i bilo bi žalosno da sve što su gradili naši preci izumre zbog trenutne situacije. Možda trenutno situacija nije tako lijepa, ali zasigurno neće takva biti uvijek.

LITERATURA

Knjige

- Jelinčić, Daniela Angelina (2009.), *Abeceda kulturnog turizma*, Zagreb
- Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (1998.), *Brod*, Vinkovci
- Rem, Vladimir i Ščrbašić, Josip (2004.), *Brodsko – posavska županija: povijesno – kulturni pregled s identitetom današnjice*, Vinkovci
- Skoko, Božo (2005.), *Hrvatska (identitet, image, promocija)*, Zagreb
- Valetnić, Feliks (1998.), *Novogradiški spomenar*, Nova Gradiška
- Valentić, Feliks (2008.), *Zavičajna spomenica*, Nova Gradiška
- Valentić, Feliks (2014.), *Novogradiška povjesnica*, Nova Gradiška
- Žugaj, Vjekoslav (1992), *Croatia – Nova Gradiška*, Nova Gradiška

Internetski izvori:

Materijalna kulturna baština

<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=4642> (29. studenoga 2017.)

Nematerijalna kulturna baština

<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5220> (29. studenoga 2017.)

Tvrđava brod

<http://www.slavonski-brod.hr/index.php/kultura-i-obrazovanje/tvrđjava-brod> (18. rujna 2017.)

Župa Gospe Brze Pomoći

http://zupa-gospe-brze-pomoci.hr/zupa/kroz-povijest-zupe-prikaz.php?IDpovijest_zupe=15

<http://www.gugsb.hr/spomen-dom/> (4. prosinca 2017.)

Franjevački samostan i crkva Presvetog Trojstva

<http://www.visitslavonija.hr/moja-lijepa-slavonija-kraj-save/kultura-sakralni-objekti-franjevacka-crkva-presvetog-trojstva-sa-samostanom-379> (18. rujna 2017.)

Župna crkva Svetog Jakova apostola starijeg

<http://opcinaklakar.hr/opcina/naselja/klakar/> (4. prosinca 2017.)

Crkva Uzvišenog Svetog Križa

<http://opcina-oprisavci.hr/zupa/zupaOpri/zupnaCrkvaOpri.php> (4. prosinca 2017.)

Kuća Brlićevih

https://www.tzgsb.hr/index.php?page=kuca_brlicevih (18. rujna 2017.)

Spomen-dom Dragutina Tadijanovića

<http://www.gugsb.hr/spomen-dom/> (4. prosinca 2017.)

Galerija Ružić

<http://www.gugsb.hr/2017/11/27/branko-ruzic-hrvatski-kipar-brod-savi-danas-slavonski-brod-4-iii-1919-zagreb-27-xi-1997/> (4. prosinca 2017.)

https://www.tzgsb.hr/index.php?page=tvrdjava_brod (4. prosinca 2017.)

Muzej tambure

http://www.but.hr/muzej_tambure.php (4. prosinca 2017.)

Tvrđava Stara Gradiška

<http://academi.bike/geo/tvrdava-stara-gradiska/> (29. studenoga 2017.)

<http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-56-2004-11-07.pdf>
(29. studenoga 2017.)

<http://www.visitslavonija.hr/rubrika/kultura-1> (29. studenoga 2017.)

Gimnazija

<http://gimnazija-nova-gradiska.skole.hr/skola> (10. listopada 2017.)

Gradski muzej

<http://hvm.mdc.hr/gradski-muzej-nova-gradiska,510:NGR/hr/info/> (10. listopada 2017.)

Pučko otvoreno učilište Matija Antun Relković

<http://tzgng.hr/kultura/pucko-otvoreno-uciliste-matija-antun-relkovic/> (12. listopada 2017.)

<http://www.poumar-ng.hr/pocetna> (12. listopada 2017.)

POPIS SLIKA

Slika 1. Knemida.....	8
Slika 2. Štagalj.....	13
Slika 3. Ambar.....	13
Slika 4. Tvrđava Brod.....	17
Slika 5. Župa i svetište Gospe Brze Pomoći.....	19
Slika 6. Franjevačka crkva Presvetog Trojstva sa samostanom.....	20
Slika 7. Župna crkva Svetog Jakova apostola starijeg.....	21
Slika 8. Crkva Uzvišenja Svetog Križa.....	22
Slika 9. Kuća Brlićevih.....	23
Slika 10. Spomen-dom Dragutina Tadijanovića.....	24
Slika 11. Galerija Ružić.....	25
Slika 12. Muzej Brodskog Posavlja.....	28
Slika 13. Muzej tamburica.....	29
Slika 14. Djevojke iz Brodskog Varoša u svili i zlatu.....	30
Slika 15. Tvrđava Stara Gradiška.....	34
Slika 16. Crkva sv. Terezije.....	35
Slika 17. Crkva Bezgrešno Začeca Blažene Djevice Marije.....	36
Slika 18. Crkva i samostan u Cerniku.....	38
Slika 19. Kulmerov dvorac u Cerniku.....	39
Slika 20. Općinski sud (tzv. stari sud).....	40
Slika 21. Opća gimnazija Nova Gradiška.....	41
Slika 22. Gradski muzej.....	42
Slika 23. Pučko otvoreno učilište „Matija Antun Relković“.....	43
Slika 24. Ponjava tkana buba svilom.....	46
Slika 25. Članovi KUD-a „Radinje“ iz Siča.....	47

SAŽETAK

Kultura predstavlja skup vrijednosti, vjerovanja, običaja i načina života neke lokalne zajednice. Kultura se također odnosi na pitanje baštine, odnosno prenošenja kulturne baštine s generacije na generaciju. Kulturna baština dijeli se na dvije komponente - *materijalnu kulturnu baštinu*, odnosno građevine, spomenike i lokalitete, te *nematerijalnu kulturnu baštinu* koju čine tradicija, jezik i znanje.

Cilj ovog diplomskog rada je bolje proučiti i upoznati kulturnu baštinu Brodsko – posavske županije. Prilikom pisanja rada korištena je metodom deskripcije i metoda klasifikacije.

Brodsko – posavska županije smještena je u južnom dijelu slavonske nizine te se sastoji od dva grada, Slavonskog Broda kao sjedišta županije i Nove Gradiške, te 26 općina. Život na području Brodskog Posavlja seže u vrijeme starijeg neolitika, preko rimske vladavine, pohoda Turaka, Vojne granice i novijeg datuma. Brodsko – posavska županija posjeduje bogatu tradicijsku kulturu i običaje, kao i spomenike kulture koji su opisani u radu.

Brodsko – posavska županije posjeduje kvalitetne turističke sadržaje, ali nažalost nisu dovoljno iskorišteni u turističke svrhe. Problem ove županije isti je kao i s ostatkom županija u Slavoniji - nedovoljan priljev novčanih sredstava te odlazak mladih perspektivnih ljudi u potrazi za boljim životom. Ipak, ne treba gubiti nadu zbog trenutne situacije, potrebno je osvijestiti ljude na važnost kulturne baštine i tradicije kako ona ne bi izumrla.

Ključne riječi: kultura, kulturna baština, materijalna kulturna baština, nematerijalna kulturna baština, Brodsko – posavska županija

SUMMARY

Culture is a set of values, beliefs, traditions and way of life of a community. Culture also applies to the question of heritage and transmission of cultural heritage from generation to generation. Cultural heritage is divided into two components – *tangible culture* such as buildings, monuments and landscapes, and *intangible culture* such as traditions, language, and knowledge.

The target of this thesis is to examine and introduce the cultural heritage of Brod – Posavina County. While writing the paper, the method of description and the method of classification were used.

Brod - Posavina County is located in the southern part of the Slavonian Basin and consists of two towns, Slavonski Brod, as the county seat, and Nova Gradiska, and 26 municipalities. Life in Brod – Posavina County dates back to the early Neolithic times, through the Roman rule, the Turkish invasions, the Military Frontier and modern times. Brod - Posavina has a rich traditional culture and customs, as well as cultural monuments described in the paper.

Brod - Posavina County has quality tourist facilities that are, unfortunately, not exploited enough for touristic purposes. The problem in this county is the same as in the other counties in Slavonia - insufficient inflow of funds and the emigration of young promising people in search of a better life. However, we should not lose hope because of the current situation; it is necessary to make people aware of the importance of cultural heritage and traditions so they do not become extinct.

Keywords: Culture, cultural heritage, tangible culture, intangible culture, Brod – Posavina County

Prevela: Ornela Oršulić (univ. bacc. turism. cult.)

Pregledala: prof. Adriana Beletić